

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politológie

*Podkarpatská Rus v rámci Československa v letech
1933-1939. Autonómne a štátotvorné snahy*

(Diplomová práca)

*Subcarpathian Ruthenia within Czechoslovakia
in 1933-1939. Autonomy and state forming efforts*

(Thesis)

Autor: Róbert Hurný

Vedúci diplomovej práce: Doc. Vratislav Doubek, Ph.D.

Oponent: .....

Praha 2008

Čestné prehlásenie

Prehlasujem na svoju česť, že som diplomovú prácu vypracoval samostatne s použitím literatúry, ktorú uvádzam v zozname.

.....

Pod'akovanie

Úprimne ďakujem svojmu školiteľovi a vedúcemu tejto diplomovej práce doc. Vratislavovi Doubkovi, Ph.D. za cenné rady a nezištnú pomoc pri jej vypracovaní.

Obsah

Abstrakt (v anglickom a slovenskom jazyku).....	5
Úvod.....	8
I. kapitola: Nastolenie problému českej otázky a snáh karpatských Rusínov o utvorenie autonómie.....	10
II. kapitola: Podkarpatská Rus v politike susedných štátov v prvej polovici 30. rokov 20. storočia.....	19
III. kapitola: Zápas o autonómiu Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 30. rokov.....	25
IV. kapitola: Politika susedných štátov voči ČSR ohľadom Podkarpatskej Rusi pred Mníchovom.....	30
V. kapitola: Snahy podkarpatskoruských predstaviteľov o zavedenie autonómie v polovici 30. rokov až do roku 1937.....	34
VI. kapitola: Snahy o autonómiu v roku 1938 do Mníchova.....	47
VII. kapitola: Dôsledky Mníchova a vytvorenie prvej autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi.....	52
VIII. kapitola: Bródyho a Vološinove autonómne vlády.....	57
IX. kapitola: Veľkosť a tragédia Karpatskej Ukrajiny.....	61
Záver.....	64
Pramene a literatúra.....	66

Abstract:

Subcarpathian Ruthenia within Czechoslovakia in 1933-1939. Autonomy and state forming efforts

Subcarpathian Ruthenia was an integral part of Czechoslovakia in the interwar period. On the basis of the peace treaty contracted in Saint-Germain-en-Laye (September 10, 1919) and the Constitution of the Czechoslovak Republic (February 29, 1920), Subcarpathian Ruthenia should have had an autonomous position in the political-juridical system of Czechoslovakia, its autonomous council and an autonomous government corresponding to the council. The central government in Prague was hesitating to impose a real autonomy of Subcarpathian Ruthenia within the republic because it did not demonstrate satisfying political, national, confessional and economic conditions and represented a continual threat of irredentism from various Carpatho-Ruthenian elements and revisionism emerging from the neighbouring states – mainly Hungary. The central government established it only after Munich Agreement which considerably weakened Czechoslovakia as for its power. The government made an effort to consolidate Czechoslovakia by declaring autonomy of Slovakia and Subcarpathian Ruthenia. This had not happened until the moment when Czechoslovakia was on its way to cease. These autonomous tendencies had its place in a complex game of the neighbouring countries (Germany, Poland, and Hungary) whose main objective was to destroy Czechoslovakia. The whole interwar period was a complicated stage for the inhabitants of Subcarpathian Ruthenia. Then, in spite of the numerous obstacles, an appropriate formulation of national identity was in need to be looked for. More precisely, some representatives declared their national group as the Russians, others as the Ukrainians and other ones as the Subcarpathian Ruthenians (also Carpatho-Rusyns). The central Czechoslovak government permitted the existence of all the three orientations, the government first supported pro-Russian movement (under the influence of K. Kramář and T. G. Masaryk), later pro-Ukrainian movement (during the second Czechoslovak Republic). While the economic-social state of the population was very difficult and any improvements were slow, on the other hand there were several positive aspects in the Czechoslovak-Ruthenian relations. As a matter of fact it was the central government in Prague which was the first to establish the principles and the practice of a democratic government and enabled a considerable progress in education and in a cultural life of Subcarpathian population.

My diploma work deals with the autonomy and state forming efforts of Subcarpathian Ruthenians in 1933-1939.

Key words:

Subcarpathian Ruthenia, autonomy, state, democracy, autonomous government, national identity, constitution, political-juridical system, irredentism, territorial revisionism.

Abstrakt:

Podkarpatská Rus v rámci Československa v rokoch 1933-1939.

Autonómne a štátotvorné snahy

Podkarpatská Rus bola v medzivojnovom období integrálnou súčasťou Československa. Na základe mierovej zmluvy uzavretej v Saint-Germain-en-Laye (10.9.1919) a Ústavy Československej republiky (29.2.1920) mala mať Podkarpatská Rus autonómne postavenie v politicko-právnom systéme Československa, svoj autonómny snem a jemu zodpovednú autonómnu vládu. Ústredná vláda v Prahe sa však po celé trvanie prvej Československej republiky zdráhala zaviesť skutočnú autonómiu Podkarpatskej Rusi v rámci republiky, pretože poukazovala na neutešené politické, národnostné, náboženské a hospodárske pomery a neustálu hrozbu iredentizmu zo strany mnohých podkarpatskoruských elementov a revizionizmu zo strany susedných štátov – hlavne Maďarska. Urobila tak až po Mníchovskej dohode, ktorá značne mocensky oslabilo Československo. Vláda sa usilovala skonsolidovať Československo udelením autonómie Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Stalo sa tak až vo chvíli, kedy Československo spelo k svojmu zániku. Tieto autonomistické tendencie mali svoje miesto v zložitej hre susedných krajín (Nemecka, Poľska a Maďarska), ktorých hlavným cieľom bolo rozbiť Československo. Celé medzivojnové obdobie bolo pre obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi zložitou etapou. Vtedy sa napriek mnohým ťažkostiam hľadala prijateľná formulácia národnej identity. Niektorí predstavitelia totiž vyhlasovali svoju národnostnú skupinu za Rusov,

iní za Ukrajincov a ďalší za podkarpatských Rusínov. Ústredná československá vláda povolila fungovanie všetkých troch orientácií, spočiatku podporovala proruské hnutie (pod vplyvom K. Kramára a T. G. Masaryka), neskôr proukrajinské hnutie (počas druhej Československej republiky). Zatiaľ čo ekonomicko-sociálny stav obyvateľstva bol veľmi ťažký a zlepšoval sa len pomaly, na strane druhej bolo v československo-rusínskych vzťahoch niekoľko pozitívnych aspektov. Ved' pražská ústredná vláda po prvý raz zaviedla princípy a prax demokratickej vlády a umožnila pozoruhodný pokrok vo vzdelávaní a kultúrnom živote podkarpatskoruského ľudu. Moja diplomová práca sa zaoberá autonómnymi a štátotvornými snahami podkarpatských Rusínov v rokoch 1933-1939.

Kľúčové slová:

Podkarpatská Rus, autonómia, štát, demokracia, autonómna vláda, národná identita, ústava, politicko-právny systém, iredentizmus, teritoriálny revizionizmus.

Úvod

Výskumu dejín Podkarpatskej Rusi sa u nás po zmene politického režimu venuje veľká pozornosť. Súvisí to s tým, že Podkarpatská Rus bola v medzivojnovom období integrálnou súčasťou Československej republiky. Ďalším ešte dôležitejším faktorom je tá skutočnosť, že boli bádateľom sprístupnené mnohé archívne dokumenty, či už na Slovensku, v Čechách alebo na Zakarpatskej Ukrajine. V československej historiografii socialistickej éry nepatrili dejiny Podkarpatskej Rusi k tým, ktoré by boli dostatočne preskúmané. Za týmto akýmsi „nezáujmom“ stáli predovšetkým politické a mocenské dôvody. V socialistickom Československu nebolo žiaduce pripomínať si medzivojnové obdobie a medzivojnový rozsah územia Československa, aby nevyvolávali úvahy o rozpínavosti Sovietskeho zväzu a jeho veľmocenskej politike. Pritom dejiny Rusínov, Slovákov a Čechov si boli v medzivojnovom období veľmi blízke, ba dokonca v mnohých momentoch spoločné a neoddeliteľné.

Politickým, hospodárskym, sociálnym a konfesijným pomerom na Podkarpatskej Rusi sa venovali a venujú aj niektorí významní bádatelia pôsobiaci na americkom kontinente. Súviselo to s tým, že v USA a Kanade žije veľký počet ľudí rusínskeho pôvodu. Ved' od 80. rokov 19. storočia emigrovali do Ameriky v niekoľkých vyst'ahovaleckých vlnách tisíce Rusínov. Jedným z najvýznamnejších bádateľov na americkom kontinente zaoberajúcich sa rusínskou problematikou je kanadský historik a etnológ Paul Robert Magocsi. Jeho vedecký záber je značne široký, pretože sa výskumne venuje politickým, hospodárskym, sociálnym, konfesijným pomerom a kultúrno-sociálnemu životu Rusínov v minulosti i súčasnosti, ako na americkom, tak aj na európskom kontinente. A jeho vedecká produkcia je veľmi bohatá. Medzi významných českých bádateľov zaoberajúcich sa dejinami Rusínov/Ukrajincov patrí Jaromír Hořec a Bohdan Zilinskyj. Zo slovenských bádateľov je to predovšetkým Ivan Vanat, Michal Danilák, Ladislav Suško, Mikuláš Mušinka, Miron Sisák a Peter Švorc. Z ukrajinských bádateľov možno spomenúť Ivana Hrančaka, Mychajla Boldyžara, Ihora Lichteja, Ivana Popa a Mykolu Veheša.

Leitmotívom predkladanej diplomovej práce sú právno-historické východiská autonómnych a štátotvorných snáh karpatských Rusínov. Spracovaním tejto témy je snaha prispieť ku komplexnejšej interpretácii východísk a dimenzií autonómnych a štátotvorných snáh. Súčasťou môjho výskumného zámeru je aj reflexia podkarpatskoruského

fenoménu vo vzťahu k súpereniu jednotlivých európskych štátov o tento neveľký kúsok územia.

Pri spracovaní tejto problematiky som sa mohol oprieť o množstvo literatúry českej, slovenskej, poľskej, anglickej a ukrajinskej proveniencie, a taktiež som realizoval výskum v pražských archívoch.

Prácu štruktúrujem do deviatich kapitol. Prvá kapitola sa značne odlišuje od ostatných, pretože predstavuje akýsi filozoficko-historický úvod do danej problematiky. Analyzujem v nej otázku národa a štátnosti u Čechov ako aj u Rusínov. Zvlášť u Rusínov bola evidentná národnostná nejasnosť, či patria, resp. sa majú hlásiť k Rusom (*Moskaľom*), Rusínom (*Rusnakom*) alebo Ukrajincom (*Malorusom*). V ďalších kapitolách sa už striedavo venujem zahraničnopolitickým a vnútropolitickým záležitostiam týkajúcich sa Rusínov/Ukrajincov a Podkarpatskej Rusi v 30. rokoch 20. storočia. Sledujem postupne snaženie podkarpatskoruských politikov o autonómiu a neústupčivosť pražskej vládnej garnitúry, a taktiež zneužívanie týchto autonómnych snáh v zahraničnopolitickej hre susedných štátov s cieľom oslabenia moci a územnej celistvosti ČSR v prospech predovšetkým maďarského revizionizmu.

Predkladaná diplomová práca si nenárokuje na vyčerpávajúce spracovanie danej problematiky. Na strane druhej aspoň poukázala na spôsob a možnosti jej komplexného spracovania. Dúfam, že napriek nevyhnutnej selektívnosti práca prispeje k rozvoju ďalšieho analogicky zameraného výskumu.

I. Nastolenie problému českej otázky a snáh karpatských

Rusínov o utvorenie autonómie

Tomáš Garrigue Masaryk vnímal českú otázku ako sociologický rozbor všetkých tých záhad, ktoré sa vnucujú tomu, kto chce pochopiť zmysel českej histórie, kto chce poznať, ako národ kultúrne žije, čo chce a v čo dúfa. Pre Masaryka je česká otázka otázkou o osudoch človečenstva, otázkou svedomia. Veril spolu s Kollárom, že história národov nie je náhodná, ale sa v nej prejavuje určitý plán *Prozreteľnosti* a že je teda úlohou historikov a filozofov, úlohou každého národa, tento svetový plán pochopiť, poznať a určiť v ňom svoje miesto a podľa tohto poznania čo možno s najjasnejším vedomím postupovať vo všetkej práci, aj politickej. Masaryk píše: „Nemyslím však, že sa podarí o čo prenikavejšiemu rozumu odhaliť plány *Prozreteľnosti*, ale verím, že v dnešnom štádiu vzdelanosti je povinnosťou každého mysliaceho človeka riadiť sa predpisom Kollárovým. Dnes *národnú uvedomelosť* bez takého hlbšieho filozofického základu nikomu nemožno pririeknuť, najmenej tým, ktorí, hoci už právom alebo neprávom, stoja na stráži národnej. Taktiež už Kollár českú otázku formuloval ako *problém malého národa*, po ňom Palacký riešil *úlohu malého štátu*. Iste Kollárovi slovanská idea a vzájomnosť bola iba prostriedkom proti národnej malosti, ktorú tak zle pociťoval. Priznávam sa celkom otvorene, že aj mňa tiesni naša malosť, ale nie som presvedčený ako Kollár, že jej žriedlom je malý náš počet.“¹ Podľa Masaryka všetci si kladú hlavnú otázku, aké je miesto toho-ktorého národa v rade svetových národov a postavenie vo vývoji ľudstva.

Masaryk vydal roku 1895 o problematike „českej otázky“ dve práce: *Česká otázka a Naše nynejší krize*. Zatiaľ čo v práci *Česká otázka (Snahy a tužby národného obrození)* podáva systematický výklad svojej koncepcie, tak práca *Naše nynejší krize (Pád strany staročeské a počátkové směrů nových)* má formu bojového pamfletu, podáva v nej svoje predstavy o „zmysle českých dejín“ vo forme aktuálnych politických požiadaviek. Obe práce na seba nadväzujú a tvoria jeden celok. Ako poznamenáva Jan Galandauer: „Masarykove práce možno pochopiť len ako *ideologickú reflexiu krízy českej spoločnosti*, to znamená prispôbovania sa ideológii a politiky prenikavo sa meniacej situácii.“²

Prečo teda T. G. Masaryk vysunul túto otázku? Odpoveď treba hľadať v českých dejinách.

Práve v priebehu rokov 1740 až 1848 sa formoval novodobý český národ.

¹ Masaryk, Tomáš Garrigue: *Česká otázka. Naše nynejší krize*. Praha: Svoboda, 1990, s. 9-10.

Podľa Galandauera vývoj v 19. storočí mohol byť pokladaný za mimoriadne úspešný a uspokojivý, tak aj za neúspešný a sprevádzaný sústavnými porážkami. Základným úspechom bola tá skutočnosť, že sa uskutočnil proces formovania novodobého českého národa. Koncom 18. storočia existovalo len české etnikum, české vlastenectvo sa prejavovalo vo forme záujmu vzdelancov či „zemského patriotizmu“ šľachty. V priebehu 19. storočia prešlo české národné obrozenie štádiom učeného záujmu i štádiom vlasteneckej agitácie a stalo sa masovým národným hnutím zahrňujúcim väčšinu českého etnika. Český ľud sa premenil v český národ, ktorý mal svoju inteligenciu, politickú reprezentáciu, svoju národnú kultúru a svoj spisovný jazyk. Podľa Galandauera teda české národné hnutie bolo veľmi úspešné, pravdepodobne najúspešnejšie zo všetkých hnutí európskych národov bez vlastného štátu, národov „nehistorických“ (t.j. s prerušenou kontinuitou štátnosti).³

S úspešným a dynamickým kultúrnym a sociálnym vývojom českého národa však kontrastovala neúspešnosť českej politiky.

Masarykove práce o „českej otázke“ možno chápať jednak ako reakciu a odpoveď na ideovú a programovú krízu, v ktorej sa ocitla česká politika a český verejný život, a jednak ako pokus o odôvodnenie a vytýčenie českého programu. Masaryk vystupuje teda ako *národný ideológ*, alebo ako stratég českej národnej emancipácie. Ako píše Jan Galandauer: „*Česká otázka* venuje veľa miesta dejinám. Nie je to však práca historická, nevychádza z analýzy minulosti. Vychádza zo súčasnosti. Masaryk dejiny nevysvetľuje, ale premieta do nich svoje etické postuláty a predstavy o tom, ako by mal vypadáť český politický program. K ahistorickému charakteru svojho ponímania „českej otázky“ sa Masaryk otvorene prihlásil, keď proti podľa jeho názoru „prílišnému historizmu“ postavil svoj „realizmus“. Ten sa na rozdiel od „historizmu“ nemá dívať do minulosti, ale vychádzať z prítomnosti.“⁴

Masaryk považoval humanitu za zmysel českých dejín, za spojnicu medzi minulosťou, súčasnosťou a budúcnosťou – teda za program. Masaryk nepodáva jasne ohraničenú definíciu pojmu *humanity*. Ako základné tézy možno vyvodiť tieto: 1.) žiadne násilie, ale práca; b) národná taktika spočíva v práci osvetovej, vo vzdelaní, v rozvoji vedy a techniky; c) humanitu je nutné chápať v zmysle sociálnom. Sociálna otázka je v popredí českej otázky, riešenie sociálnej otázky je realizáciou humanitného ideálu.

---

² Galandauer, Jan: Doslov, in: Masaryk, T. G.: *op. cit.*, s. 347.

³ *Ibid.*, s. 347.

⁴ *Ibid.*, s. 349.

Z týchto zásad potom Masaryk vyvodzuje politický program *realizmu*, ktorý má byť „smerom a metódou“ českej politiky.

Jeho predstava českej politickej taktiky bola takáto: česká otázka je otázkou náboženskou a český problém problémom malého národa, ktorý sa môže uplatniť a preukázať oprávnenosť svojej existencie uskutočňovaním humanitného ideálu humanitnými prostriedkami, humanitnou taktikou, t.j. vzdelaním, prácou. Sociálne, kultúrne a morálne povznesenie, vnútorná politika, vnútorné zosilnenie, drobná práca – to sú požiadavky, ktoré Masaryk často opakuje. Intenzitu a kvalitu národného života považuje za dôležitejšiu než to, či žije v cudzom alebo svojom štáte.⁵

Masarykova *Česká otázka* nedokázala splniť svoj cieľ – vytýčiť český národný program. Napriek tomu výrazne ovplyvnila české politické myslenie.

Uhorskí Rusíni boli v druhej polovici 19. storočia v horšom postavení ako Slováci a spolu s nimi v oveľa horšom postavení ako Česi v Predlitavsku. Ich národný vývin zaostával rovnako ako kultúrny a hospodársky. Nakoniec, všetky tri roviny boli úzko prepojené a navzájom sa podmieňujúce. Hospodárska zaostalosť a bieda ovplyvňovali kultúrne a tým aj národné potreby Rusínov. Hospodárska a kultúrna zaostalosť sa bezprostredne premietli aj do slabého národného povedomia. Málopočetnú rusínsku inteligenciu tvorilo prevažne duchovenstvo, ktoré sa nevelmi staralo o národný rozvoj svojich veriacich a samé inklinovalo k rozvinutej maďarskej kultúre. Najviac sa to prejavovalo v používaní jazyka, čo zasa spätne, negatívne vplývalo na národné povedomie nielen rusínskej inteligencie, ale aj ostatného, v prevažnej miere roľníckeho obyvateľstva. L. Haraksim vo svojej analýze rusínskeho prostredia v prvej polovici 19. storočia dospel k záveru, že aj keď mnohí gréckokatolícki duchovní inklinovali k širšiemu slovenskému povedomiu, nemali dostatočne vyprofilované svoje vlastné národné povedomie, a teda, ak v Uhorsku existoval národný pohyb všetkých jeho národov, tak medzi Rusínmi len v minimálnej miere.⁶

Najhoršia však bola tá skutočnosť, že nemali vyjasnenú základnú otázku, kým vlastne sú – Rusínmi, Rusmi, Malorusmi (t.j. Ukrajincami)? Pravda, táto otázka zostala pre nich otvorenou aj v druhej polovici 19. storočia, ako aj v prvej polovici 20. storočia.

Vychádzajúc z neujasnenosti vlastnej etnicity bolo ešte problematickejšie ujasniť si svoje vlastné etnické územie. Roľnícke rusínske obyvateľstvo, početnosťou domi-

---

⁵ *Ibid.*, s. 351.

⁶ Haraksim, Ľudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: SPN, 1961, s. 106.

nantné, v 19. storočí nepociťovalo ani potrebu etnickej identifikácie, ani potrebu definovania územného rozsahu rusínskeho osídlenia. V plnej miere mu postačovala konfesijnálna, v tomto prípade gréckokatolícka identifikácia, ktorú vonkajšie prostredie spájalo aj s identifikáciou etnickou a Rusíni sa s tým viac-menej taktiež stotožnili.⁷

Rusínska inteligencia, inšpirovaná blízkymi slovanskými i neslovanskými národnými pohybmi, predsa len v revolučnom období 40. rokov 19. storočia národne ožila. Bolo to aj zásluhou Slovákov, ktorí podporovali národné prebudenie Rusínov ako svojich najbližších slovanských spojencov v Uhorsku.

Na Rusínov pôsobilo inšpiratívne aj slovenské prostredie. Konkrétne to bolo vidieť najmä v Prešove, kde rusínska inteligencia našla oporu po vytvorení gréckokatolíckeho biskupstva. Vďaka iniciatíve kanonika Alexandra Duchnoviča sa v Prešove formoval a rozvíjal nielen cirkevný život, ale aj aktivity Rusínov v literárnej i národnopolitickej oblasti. Národné koncepcie Rusínov sa teda neformovali len v Užhorode či Mukačeve, ale aj v Prešove, v ktorom predsa len prevažoval slovenský živel nad rusínskym.

V rokoch 1848-1849 niektorí z tunajších kňazov na čele s Adolfom Dobrjanským uvažovali o možnosti pripojiť územie Rusínov Uhorska k Haliči, a tak zjednotiť všetkých Rusínov monarchie.⁸ Išlo však len o plán pre prípad porážky revolúcie a veľkej ústretovosti Viedne. Revolúcia síce bola porazená, ale Rusíni, podobne ako Slováci, sa ústretovosti Viedne nedočkali. Ich predstavy v tomto období ešte nesmerovali k užšej spolupráci so Slovákami, ale s haličskými Rusínmi, ku ktorým prirodzene smerovali. V spojení s nimi videli aj vlastné posilnenie pred maďarským útlakom.

Väčšina gréckokatolíckeho duchovenstva však bola prouhorsky orientovaná, a tak vcelku podporovala revolúciu, ale nie kvôli samotnej revolúcii, ale kvôli tomu, že ju viedli Maďari. Zo štátoprávneho hľadiska revolúcia nesmerovala k vytvoreniu priestoru pre nemaďarské národy, pre ich autonómne ambície, ale k posilneniu Uhorska. V tomto prípade potom iné štátoprávne úvahy okrem prouhorských nemali miesto, a tak ani gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré tvorilo väčšinu rusínskej inteligencie, sa nezaoberalo potrebami vlastného ľudu, národa. Ak na východnom Slovensku bola aspoň malá

---

⁷ Švorc, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919-1939)*. Prešov: Universum, 2003, s. 72.

⁸ Haraksim, Ľ: *op.cit.*, s. 119.

aktivita Rusínov v prospech svojich národných záujmov, tak na území Uhorskej Rusi sa o národnom pohybe v rokoch 1848-1849 nedá hovoriť.⁹

Po porážke revolúcie sa znova aktivizovali Rusíni, ale len tí, ktorí žili na východnom Slovensku, užhorodskí boli zdiskreditovaní podporou revolúcie, a tak sa držali radšej v úzadí. Adolf Dobrjansky bol hlavnou hybnou silou a iniciátorom národného pohybu. Pochopil, že bez aktivity môžu Rusíni upadnúť do zabudnutia, že si ich Viedeň nebude všímať a ani s nimi v žiadnom programe rátať. Viedeň však počítala len s takými hnutiami a požiadavkami, ktoré by oslabovali uhorskú revolučnú vládu, resp. držali ju v šachu. Z viedenských kruhov vzišiel popud na oživenie uhrorusínskych požiadaviek, ale už nie smerom k zjednoteniu s Haličou, ale len smerom k riešeniu ich požiadaviek v rámci Uhorska. Viedeň urobila určité ústupky, okrem iného aj v zriadení užhorodského *Ruského okruhu*. Jeho prvým referentom a vedúcim kancelárie sa stal Adolf Dobrjansky. Táto skutočnosť podnietila návrat mnohých príslušníkov rusínskej inteligencie k svojej národnosti a používaniu vlastného jazyka.

Na východnom Slovensku nebola situácia v národnom uvedomení rusínskeho obyvateľstva omnoho lepšia ako na území Uhorskej Rusi. Uniatski duchovní spájali „ruskosť“ s gréckokatolíckym náboženstvom a všetkých svojich gréckokatolíckych veriacich označovali ako *Rusínov*, s cieľom posilniť nielen svoju konfesiu, to vlastne ani nebolo potrebné, lebo sa k nej veriaci hlásili, ale predovšetkým vlastnú etnicitu. Väčšia početnosť národa dávala relatívne väčšie šance zabezpečiť mu prislúchajúce národné práva, a tiež presadiť sa vo vtedajšom nepriaznivom prostredí národnostnej intolerancie Uhorska.¹⁰

V roku 1850 bol však užhorodský Ruský okruh zrušený, lebo Viedeň sa začala obávať stupňovania rusínskych národných požiadaviek, ktoré nechcela realizovať. Po zrušení Ruského okruhu rusínske národné aktivity začali postupne upadať a gréckokatolícke duchovenstvo, ktoré bolo hlavným nositeľom týchto aktivít, sa sústredilo na svoje záujmy konfesijného charakteru. No a takáto situácia už vyhovovala aj záujmom Maďarov. Na území Uhorskej Rusi sa národné aktivity Rusínov rozplynuli a nejakú dobu pretrvávali už len národné aktivity časti rusínskeho duchovenstva pôsobiaceho na východnom Slovensku, aj to len vďaka takým dejateľom, ako bol prešovský kanonik Alexander Duchnovič. Užhorodské konzistórium však Duchnovičove aktivity v 50. ro-

---

⁹ O ich činnosti počas revolúcie v rokoch 1848-1849 bližšie pozri Danilák, Michal: *Halyc'ki, bukovyńs'ki, zakarpats'ki ukrajinci v revoluciji 1848-1849 rokiv*. Bratislava: SPN, 1972, s. 157 etc.

¹⁰ Švorc, P.: *op. cit.*, s. 76.

koch 19. storočia nepodporilo. Odôvodňovalo to tým, že ide o činnosť Prešovčanov – Tótov (t.j. Slovákov), resp. poslovenčených Rusínov. Zdôvodnenie takéhoto prístupu k východoslovenským, resp. prešovským rusínskym aktivitám, ktoré boli oficiálne odmietnuté ako aktivity Slovákov či poslovenčených Rusínov, vypovedá o tom, že Rusíni, ktorí žili v Užhorode, Mukačeve, Berehove a na iných miestach vtedajšej Uhorskej Rusi, Prešov ako „ruský“ nevnímali, na čo neskôr niektorí rusínski politickí predstavitelia akoby zabudli a Prešov s celým Šarišom, taktiež Spišom a Zemplínom, ba dokonca aj s časťou Abova, zahrňali do rusínskeho územia.¹¹

Dôvody odklonu užhorodského duchovenstva od Duchnovičovej činnosti však nespočívali len v tom, že by Užhorodčania vôbec neakceptovali východoslovenských Rusínov, ale hlavne v tom, že spočívali v zmene politiky Viedne vo vzťahu k Rusínom. Mukačevské biskupstvo (so sídlom v Užhorode) nechcelo riskovať nepriazeň cisárskeho dvora, a tak sa v danom momente radšej vzdávalo svojich nespokojencov.

Revolučné roky 1848-1849 a začiatok 50. rokov 19. storočia priniesli národné vzplanutie Rusínov. Nebolo však také intenzívne ako u Slovákov. V polovici 50. rokov sa už samotný Duchnovič sťažoval na „maďarizmus a materializmus“ medzi Rusínmi, a to isté tvrdil nezávisle od Duchnoviča aj slovenský národný buditeľ Jonáš Záborský, ktorý dôverne poznal správanie sa východoslovenských Rusínov.¹²

Základný problém Rusínov spočíval v dosiahnutom stupni ich národného uvedomenia. To sa prejavovalo minimálne v dvoch rovinách. Prvú rovinu, ktorá sa týkala prevažnej časti inteligencie, predstavovalo odcudzenie sa vlastnej etnicite a jej dobrovoľná maďarizácia. Tá sa prejavovala v rôznych podobách, ale najvypuklejšie v ignorovaní rusínskych národných potrieb a v prikláňaní sa rusínskej inteligencie k vyššej spoločenskej triede, etnicky reprezentovanej hlavne Maďarmi. Druhú rovinu predstavoval problém Rusínov etnicky sa jednotne identifikovať či už ako Rusíni (v zmysle etnickej osobitosti), prípadne ako Rusi, alebo ako Ukrajinci. V druhej polovici 19. storočia sa však uhorskí Rusíni odmietali hlásiť k Ukrajincom, ba naopak, nabádali Ukrajincov, aby sa neseparovali od Rusov, netrhali a neoslabovali tento slovanský národ. Nepomaďarčení Rusíni sa orientovali na cárske Rusko, na jeho ideológiu a kultúru. No vo vzťahu k sebe samým v podstate zotrvali na osobitosti Rusínov, etnicky sa s Rusmi vlastne ani nestotožnili, o Rusov a Rusko sa opierali, podobne ako českí a slovenskí rusofili, ako o veľ-

---

¹¹ *Ibid.*, s. 77.

¹² Haraksim, L.: *op. cit.*, s. 180.

ký a silný slovanský národ a štát, ktorý by sa mohol stať oporou a ochrancom malých slovanských národov v strednej Európe.

Etnická neujasnenosť sa sprostredkovane prejavovala aj v ich vnímaní vlastného územia a v sile, resp. slabosti prezentovať územie, ktoré pokladali za svoje, ako rusínske vo vzťahu k iným etnikám, teda aj vo vzťahu k Slovákom. Na strane druhej to však ani nebolo nutné, pretože vývoj v habsburskej monarchii neumožňoval ani Rusínom, ani Slovákom vymedziť svoje národné územie a spravovať si ho vlastnými silami, hoci len ako územie autonómne, ktoré by i naďalej patrilo k Uhorsku.¹³

Druhá polovica 19. storočia nebola pre Rusínov úspešným obdobím pri presadzovaní názorov na vlastné národné územie. A čo bolo ešte horšie, neexistovala medzi nimi ani jednota v názoroch, ako riešiť svoje štátoprávne požiadavky. Promadžarská časť, ktorá bola početnejšia a zahŕňala skoro všetku rusínsku inteligenciu Uhorskej Rusi, chcela riešiť postavenie uhorských Rusínov len na uhorskom sneme a len v takom rozsahu, s ktorým by Budapešť súhlasila.

Protimadžarsky orientovaná menšia skupina, reprezentovaná takými osobnosťami ako Adolfom Dobrjanskym, Alexandrom Duchnovičom a Alexandrom Pavlovičom, bola na začiatku 60. rokov radikálnejšia. Využívajúc novú situáciu pokúsila sa nanovo definovať národné požiadavky. V roku 1861 požadoval Adolf Dobrjansky okrem iného vytvorenie karpatskorusínskeho vojvodstva zo stolíc, v ktorých prevládalo rusínske obyvateľstvo. Uhorskí Rusíni však pochodili v roku 1861 so svojimi požiadavkami rovnako ako Slováci. *V Uhorsku nevzniklo ani slovenské Okolie, ani karpatskorusínske vojvodstvo. Ich snahy vyzneli v tejto záležitosti naprázdno.*

Rusínom sa v druhej polovici 19. storočia nepodarilo získať to, na čo mali oprávnený nárok, teda národnú slobodu, samosprávu a riadenie svojich záležitostí vlastnými silami. Apatia, ktorá zavládla medzi ich inteligenciou, pretrvala až do konca 19. a začiatku 20. storočia. Rovnako tak aj medzi pospolitým ľudom, ktorý však ani predtým nebol do národných záležitostí príliš vtáňovaný a ani sa o ne, s ojedinelými výnimkami, veľmi nezaujímal. Nestaral sa ani o to, kým – akým národom – vlastne je. Postačovala mu konfesiónálna identifikácia. Výnimku tvorili len americkí navrátilci, ktorí sa v USA doslova národne prebudili, ekonomicky posilnili a aj občiansky uvedomili. Na prelome 19. a 20. storočia však len málokto z nich vydržali dlhšie odolávať nenávisťným tlakom a prenasledovaniu zo strany miestnych uhorských úradov a ešte ťažšie svojim

---

¹³ Švorc, P.: *op. cit.*, s. 78.

gréckokatolíckym duchovným.¹⁴ Tí navrátilci, ktorí mali viac šťastia a nenatrafili na týchto „vlasteneckých“ kňazov, niesli domáce pomery oveľa ťažšie ako pred odchodom a mnohí z nich radšej rezignovane uvažovali o návrate do USA.

Rusínska emigrácia prechádzala v USA podobným národnoobrodzovacím procesom ako aj Slováci, hoci u nej to bolo o čosi zložitejšie, a možno práve preto aj pomalšie. Impulzy pre národnoobrodzovacie hnutie uhorských Rusínov prichádzali častejšie zvonku, z nerusínskych kruhov. Najviac zo strany slovenskej emigrácie, ktorá podnecovala rusínskych vystaňovalcov, najmä inteligenciu, aby rozvíjala národné aktivity a nespreneverovala sa svojmu národu.

Na začiatku 20. storočia podnecovali uhorských Rusínov k národným aktivitám okrem Slovákov aj haličskí Lemkovia. Ich spolupráca začínala na konfesionalnej báze (gréckokatolíckej) a z nej prechádzala na bázu etnickej spolupatričnosti a spolupráce. No a práve tento prechod predstavoval množstvo komplikácií a následne aj konfliktov. Spolupráca na etnickej báze mala krátke trvanie. Haličskí Lemkovia sa orientovali na tzv. „viedenský ukrajinizmus“ a nebolo im cudzie ani pravoslávie. Pre uhorských Rusínov zostávalo prvoradé gréckokatolícke náboženstvo. S ním sa potom spájal protiukrajinský separatizmus a v časti z nich aj separatizmus „protimoskal'ský“, t.j. protipravoslávny. Tento bol výrazne podporovaný maďarskými aj promaďarsky orientovanými rusínskymi kňazmi v záujme eliminovania protiuhorských aktivít.

Gréckokatolícki rusínski kňazi, ktorí prichádzali do Ameriky za svojimi veriacimi z Uhorska, boli väčšinou aj agentmi uhorskej moci. Na rozdiel od väčšiny slovenských rímskokatolíckych a evanjelických duchovných, ale aj na rozdiel od mnohých gréckokatolíckych kňazov z Haliče, nehovoriac už o pravoslávnych, boli títo skôr brzdou v národnom obrození svojich krajanov ako jeho iniciátorom. Veľa z nich za finančnú odmenu priamo podávalo hlásenia rakúsko-uhorským konzulátom o situácii vo vlastných zboroch, svojich veriacich skôr napomínali k uhorskému vlastenectvu a sami sa aj tak správali. Ich prouhorské vlastenčenie a pokrytectvo pred vlastnými rusínskymi veriacimi priam dráždilo amerických Slovákov, ktorí videli v Rusínoch prirodzeného spojencu proti maďarskému útlaku v starej vlasti.¹⁵

Pred prvou svetovou vojnou sa uhorskí Rusíni v USA uzatvárali do vlastného nábožensko-teritoriálneho (gréckokatolíckeho uhorského) kruhu a cez neho posilňovali aj povedomie vlastnej a odlišnej etnicity. Prostému ľudu sa však stávalo blízkym pravo-

---

¹⁴ *Ibid.*, s. 80.

¹⁵ *Ibid.*, s. 95.

slávie s jeho ľudovejším charakterom a nemadžarským vplyvom, ale prekážala mu zas veľkoruská myšlienka a rovnako sa nestotožňoval ani s haličskou ukrajinskou orientáciou. No a to dohromady nevytváralo priaznivé podmienky ani pre ich aktivizáciu tak v USA, ako aj smerom k domovu.

Prvá svetová vojna zastihla uhorských Rusínov v USA v rozháraných a neujasnených pomeroch. Podobné pomery, aj keď nie tak vyhrotené, boli aj v domácom prostredí a negatívne doznievali predovšetkým v celkovej neujasnenosti predstáv uhorských Rusínov o ich štátoprávnom postavení v prípade porážky Rakúsko-Uhorska. Až koncom vojny sa prebúdza politická aktivita uhorských Rusínov. Pod tlakom celkovej situácie a inšpirovaním sa národnopolitickým pohybom ostatných slovanských národov a národností habsburskej monarchie, aj oni sa začali oveľa aktívnejšie zamýšľať nad svojím osudom.¹⁶

Všetky štátoprávne úvahy uhorských Rusínov tak doma, ako aj v USA, sa začínali odvíjať od vlastnej samostatnosti¹⁷, cez zjednotenie s Rusínmi z Haliče a Bukoviny a vytvorenie spoločného štátu, cez širokú autonómiu v rámci Uhorska, až po vytvorenie „Veľkej Ukrajiny“. Tieto alternatívy však víťazné dohodové mocnosti nepodporili. Nakoniec u nich zvíťazila alternatíva pripojenia Podkarpatskej Rusi k novovytvorenej Československej republike, k čomu významne dopomohli aj americkí Rusíni.

---

¹⁶ *Ibid.*, s. 97.

¹⁷ Vážnym pokusom o samostatný rusínsky štát bola iniciatíva amerických gréckokatolíckych Rusínov, zoskupených okolo Grigorija I. Žatkoviča. Americká národná rada Uhro-Rusínov (vznikla 23.7.1918 v Homesteade) na svojom zasadnutí v Scrantone 1. októbra 1918 prijala a následne schválila Žatkovičov návrh memoranda aj mapu štátu, ktorý mal vzniknúť ako národný štát Rusínov a mal mať názov *Uhrorúsínia*. Toto memorandum odovzdala 21. októbra 1918 delegácia amerických Rusínov prezidentovi USA Woodrowovi Wilsonovi. Bližšie o tom pozri Pop, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 274-276. Taktiež o tom pozri Švorc, Peter: *Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918-1920)*, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno: MU, 1997, s. 48-49.

II. Podkarpatská Rus v politike susedných štátov

v prvej polovici 30. rokov 20. storočia

V 20. a 30. rokoch 20. storočia sa v mnohých európskych krajinách mocensky presadili rôzne diktátorské režimy. Ako v jednej z mála krajín sa v ČSR presadila demokracia. ČSR bola jediným *ostrovčekom demokracie* v strednej Európe. V okolitých štátoch sa postupne presadili rôzne diktátorské režimy – diktatúra Miklósa Horthyho v Maďarsku, Józefa Pilsudského v Poľsku, nakrátko aj Engelberta Dollfusa v Rakúsku, hlavne však diktatúra Adolfa Hitlera v Nemecku. A tie nemali voči Československu práve najlepšie úmysly, o čom svedčila ich politika (okrem Rakúska) hlavne v 30. rokoch, ktorá viedla k čo možno najväčšiemu oslabeniu ČSR, a ich konečným cieľom sa napokon stalo rozbitie Československa a jeho vymazanie z mapy sveta. K tomu im slúžili jednak národnostné menšiny (nemecká, maďarská a poľská) a jednak autonomistické požiadavky Slovákov a Rusínov, ktoré využívali v zápase proti čs. ústrednej vláde.

Hoci Poľsko po I. svetovej vojne patrilo do francúzskeho spojeneckého systému rovnako ako Československo, nevedlo voči svojmu južnému susedovi priateľskú politiku. Kruhy okolo maršala Pilsudského už v 20. rokoch pracovali na podlomení životnosti ČSR. Staré československo-poľské spory o Tešínsko a snahy o vytvorenie spoločných poľsko-maďarských hraníc z rokov 1919 a 1920 neupadli do zabudnutia ani po prechodnom zlepšení vzájomných vzťahov po uzavretí čs.-poľskej dohody zo 6.11.1921. Napriek tomu, že obidva štáty sa v nej zaviazali vzájomne rešpektovať územnú celistvosť, podriaďiť sa arbitráži v prípade sporov a k neutralite, keby bol jeden z nich napadnutý, už koncom 20. rokov badať na tomto stave trhliny.

V prvej polovici 30. rokov 20. storočia vzhľadom na zmeny medzinárodnopolitickej konštelácie v Európe dochádza i v poľskej zahraničnej politike k uplatňovaniu nového kurzu. Vonkajším symptómom meniacej sa zahraničnej politiky Poľska bola aj výmena na poste ministra zahraničných vecí, keď A. Zaleského vystriedal J. Beck, blízky spolupracovník Pilsudského. Beck, podobne ako Pilsudski, nepovažoval Československo za štát, ktorý má trvalé a pevné základy. Po krachu poľsko-československých rokovaní, uskutočnených v rokoch 1932-1934, a uzavretí poľsko-nemeckej dohody o neútočení (26.1.1934) sa poľsko-československé vzťahy prudko zhoršili, čo malo následky aj na postoj Varšavy k Podkarpatskej Rusi.¹⁸

¹⁸ Danilák, Michal: Podkarpatská Rus v politike susedných štátov (1918-1938), in: Švorc, Peter – Danilák, Michal – Heppner, Harald (eds.): *Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľ-*

Činnosť poľského zastupiteľského úradu na Slovensku a od roku 1928 na území Podkarpatskej Rusi, keď Varšava zriadila konzulát v Užhorode, pozorne sledoval aj maďarský konzulát v Bratislave. Poľské akcie podľa názoru maďarského konzula Bartóka boli namierené nielen proti Prahe tým, že podporovali opozičné prúdy, ale konzul videl aj protimaďarské ostrie v činnosti poľských diplomatov, ktorí sa zúčastňovali na protirevizionistických demonštráciách, na potlačovaní maďarských exponentov poľskými, na šírení propagandy o výhodnosti pripojenia Podkarpatskej Rusi k Poľsku a podobne. Takáto protičeskoslovenská činnosť poľských diplomatov nebola neznáma ani čs. úradom. Na žiadosť Prahy dochádzalo aj k ich častej výmene.¹⁹

Nástupom prvého poľského konzula Z. Zawadowského v Užhorode nastala začiatková fáza v rozvíjaní politickej akcie na Podkarpatskej Rusi. Konzul predovšetkým skúmal vnútropolitické vzťahy a nálady ľudí, aby zistil, akým smerom sa má uberať poľská propaganda a ktoré osoby by bolo možné získať do poľských služieb. Keďže poľská vláda chcela eliminovať činnosť ukrajinského hnutia na tomto území, pretože ju považovala za nebezpečnú pre celistvosť poľského štátu (kvôli Haliči), usiloval sa konzul o zblížovanie protiukrajinských elementov z opozície i vládneho tábora.

Obdobie sondáží v pestrom a často až neprehľadnom vnútropolitickom živote v tejto časti ČSR sa zmenilo po nastupení nového poľského konzula M. Świerzbińskiego roku 1931. Konzulát získal do služieb predstaviteľa rusofilskej orientácie Štefana Fencika²⁰. Práve v období pôsobenia konzula M. Świerzbińskiego v Užhorode sa začali šíriť na Podkarpatskej Rusi v blízkosti poľských hraníc povesti o hospodárskych výhodách v prípade jej pripojenia k Poľsku. Tieto výhody mali pre obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi plynúť na základe toho, že v rámci poľského hospodárstva by mali plodiny ako tabak, hrozno a iné ovocie vyššie ceny, lebo Poľsko je na ne chudobnejšie. Keďže konzulát začal priveľmi zasahovať do politického diania na Podkarpatskej Rusi, bol v decembri 1933 M. Świerzbiński označený za *persona non grata* a nútený ukončiť svoju

---

ká politika v malých regiónoch. Karpatský priestor v medzivojnovom období (1918-1939). Prešov – Graz: Universum, 2000. s. 73.

¹⁹ Fano, Štefan: Poľsko a Zakarpatská Ukrajina v prvej polovici tridsiatych rokov, in: *Slovanské štúdie XIV. História*. Bratislava: SAV, 1973, s. 86.

²⁰ Štefan Fencik (1892-1946) – politik, rusofilskej orientácie, publicista, gréckokatolícky kňaz (roku 1934 suspendovaný), dlhoročný predseda kultúrno-osvetovej Spoločnosti Alexandra Duchnoviča, od roku 1935 poslanec Národného zhromaždenia, v čase 11.-26.10.1938 minister hospodárstva a splnomocnenec autonómnej vlády A. Bródyho pre delimitáciu hranice medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom. 26.októbra 1938 bol obvinený z protištátnej činnosti, stačil však utiecť do Budapešti. Roku 1939 sa stal poslancom maďarského parlamentu. 30.1.1945 zatknutý sovietskou protišpionážnou službou SMERŠ. 30.3.1946 popravený vo väzení v Užhorode. Bližšie pozri Pop, Ivan: *Podkarpatská Rus – osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 78-80.

diplomatickú misiu v ČSR. Na jeho miesto nastúpil vyslanecký radca poľského vyslanectva v Prahe M. Chalupczyński, ktorý ešte intenzívnejšie, ale aj opatrnejšie pokračoval v práci svojho predchodcu. Zvýšená aktivita konzula Chalupczyńskiego bola odrazom zhoršujúcich sa čs.-poľských vzťahov.²¹

Zmeny medzinárodnej situácie, ktoré nastali v priebehu roku 1933 a začiatkom roku 1934 (podpísanie nemecko-poľského paktu o neútočení 26.1.1934), uvoľnili ruky poľskej vláde a jej pozornosť sa obrátila iným smerom, čo s radosťou uvítala Budapešť. Vyhrotenie čs.-poľských rozporov v priebehu roku 1934 považovala totiž maďarská vláda za vhodnú príležitosť na pokus o nadviazanie užšej spolupráce s Poľskom a zamerať ju proti ČSR. Na tomto postoji maďarskej vlády badať jej snahu o získanie nových spojencov. „Tlačová vojna“, ktorá prebiehala medzi Poľskom a Československom po uzavretí poľsko-nemeckej dohody o neútočení, len dokazovala, že podmienky na maďarsko-poľské spojenectvo dozreli.

V maďarských vládnucich kruhoch vyvolali znepokojenie nové tendencie vo francúzskej zahraničnej politike, ktorá sa od jari 1934 usilovala stmeliť svoj spojenecký systém. Dôvod na to tkvel v malej nádeji na prípadný úspech odzbrojovacích konferencií. Preto francúzska vláda začala uplatňovať tvrdší kurz voči Nemecku a paralelne sa snažila vytvoriť široký antirevizionistický front posilnený o ZSSR. Plán na uzavretie „východného paktu“, v rámci ktorého prebiehalo francúzsko-sovietske a československo-sovietske zblížovanie, narazil na odpor nielen v Berlíne a vo Varšave, ale aj v Budapešti. Maďarská vláda sa obávala toho, že v novej politickej situácii, ktorú by vytvorilo sformovanie *Východného paktu*, by toto nové potvrdenie *status quo* predstavovalo nebezpečenstvo pre maďarské revizionistické plány.

Aktivizácia čs. zahraničnej politiky po boku Francúzska v prípravách Východného paktu a v zblížovaní so ZSSR, v čom videla záruku voči nebezpečenstvu revízie, znamenala, že si uvedomuje zhoršenie situácie v Európe a že popri snahách o zlepšenie vzťahov s Maďarskom a Poľskom sa chce zúčastňovať na utvorení kolektívnej bezpečnosti, od ktorej predovšetkým bolo možné očakávať ochranu pred agresiou.

Odmietnutie poľskej účasti na Východnom pakte potvrdilo maďarskej vláde názor, že keď sa chystá Francúzsko na novú dohodu so ZSSR, tak Poľsko bude nútené čeliť otvorenej čs.-sovietskej spolupráci. A v tom videla dobré vyhliadky pre návštevu jej ministerského predsedu Gyulu Gömbösa vo Varšave v dňoch 19. až 22. októbra

---

²¹ Fano, Š.: *op. cit.*, s. 86-87.

1934. Budapešť privítala s veľkými nádejami, že konečne nadišla očakávaná príležitosť pre nadviazanie užšej spolupráce s Varšavou, ktorá by bola zameraná proti Československu. V tomto duchu sa niesli prípravy i samotná návšteva Gyulu Gömbösa vo Varšave.²² Uvedomujúc si skutočnosť, že ČSR môže dúfať v nezávislosť len vtedy, keď bude mať po svojom boku ďalšiu veľmoc (popri Francúzsku), ktorá môže vyvinúť na Nemecko tlak na paralyzovanie maďarských aspirácií, odporúčalo maďarské ministerstvo zahraničných vecí svojmu ministerskému predsedovi Gömbösovi, aby počas rokovaní vo Varšave navrhol „plán protičeskej spolupráce“. Jeho ťažiskom mala byť podvratná činnosť na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, ktorá by nadviazala na dovtedajšie výsledky a koordinovaným prenikaním do autonomistického hnutia by podlamovala „moc Čechov na území odtrhnutom od Maďarska“. Mala to byť náhrada za radikálnejšie riešenie, dosiahnuť totiž spoločné poľsko-maďarské hranice, ktoré však nemalo za vtedajšej situácie vyhladky na úspech. Z taktických dôvodov a preto, aby možné stretnutie poľských a maďarských záujmov týkajúcich sa Slovenska neohrozilo rokovania, navrhovalo maďarské ministerstvo zahraničia premiérovi Gy. Gömbösovi „začať rokovania rusínskou otázkou, a len po jej priaznivom vybavení prejsť na Slovensko“. Výhodou bola tá skutočnosť, že Podkarpatská Rus mala autonómiu zaručenú saintgermainskou mierovou zmluvou, takže podľa názoru Budapešti bolo potrebné nabádať Poliakov, aby nimi podporovaná skupina spolupracovala s miestnymi hungarofilskými činiteľmi pri dosahovaní prechodného cieľa – autonómie.²³ Pre obidva štáty predstavovala ukrajinská otázka spoločné nebezpečenstvo.

Maďarský premiér sa snažil nájsť spôsob, ako zintenzívniť vzťahy medzi oboma armádami. Maršal Pilsudski súhlasil s výmenou dôstojníkov kvôli osvojeniu si jazyka, aby sa mohlo pokračovať v spolupráci vo vojenskej oblasti. Tejto otázke pripisovala Budapešť veľkú dôležitosť, lebo pri neúspechu „mierového riešenia“ revizionistických požiadaviek, ktoré chcela dosiahnuť Gömbösova vláda, vzrastal význam poľskej pomoci.²⁴

Maďarská delegácia sledovala počas rokovaní svoje ďalekosiahle revizionistické ciele zamerané na východnú časť ČSR. Poľskí predstavitelia však vtedy ešte nemali ujasnené konečné ciele, ktoré treba sledovať na Slovensku, preto sa najvhodnejšou ukázala kooperácia na Podkarpatskej Rusi. Napriek tomu, že neboli uzavreté v tomto

---

²² Fano, Štefan: Protičeskoslovenské ostrie poľsko-maďarského zblížovania v rokoch 1934-1936, in: *Slovenský prehľad*, roč. LVI, 1970, č. 5, s. 343.

²³ Fano, Š.: *Poľsko a Zakarpatská Ukrajina...*, op. cit., s. 88.

smere žiadne konkrétne dohody, výsledkom Gömbösovej návštevy Varšavy bolo celkové zameranie poľsko-maďarskej politiky proti ČSR.²⁵

Po Gömbösovej návšteve Varšavy nadobúdala poľsko-maďarská spolupráca bohatšiu náplň, aj keď jej konkrétne formy sa do praktickej činnosti dostávali len pozvoľna. Varšava i Budapešť pokračovali v úsilí o získavanie pozícií na Podkarpatskej Rusi a svoj vplyv presadzovali prostredníctvom rôznych politických strán pôsobiacich na tomto území alebo prostredníctvom krajanských organizácií v USA. Poľskí a maďarskí predstavitelia pokladali územie Podkarpatskej Rusi za najvhodnejšie miesto, kde by sa mala realizovať myšlienka spoločných poľsko-maďarských hraníc, čo by umožňovalo vážne ohrozovať záujmy málodohodových štátov.

Vnútropolitický život na Podkarpatskej Rusi bol značne spleť. Komplikované politické, náboženské a jazykové pomery umožňovali realizovať intrigy susedných štátov voči územnej celistvosti čs. štátu. Preto sa ich snahy zamerali na autonomistické hnutie, ktoré sa usilovalo o splnenie medzinárodných a ústavných záruk týkajúcich sa autonómie Podkarpatskej Rusi. V dôsledku toho sa vynorili mnohí „ochrancovia“ záujmov podkarpatskoruského ľudu, ktorí využívali chyby a nedostatky v správe tejto krajiny, zaostalosť a zlú hospodársku situáciu. Dlhší časový odstup od oslobodenia spod maďarského útlaku prestal byť už platným argumentom a ľudia sa začali zaujímať o to, čo sa vybudovalo, ako sa plnia vládne záväzky a sľuby. Situáciu skomplikoval mimoriadne ťažký priebeh hospodárskej krízy a značná radikalizácia mas, ktorú využívali rôzne elementy v cudzích službách.

To však nijako neospravedlňovalo pražskú vládu, ktorá niesla zodpovednosť za neutešený politický, ekonomický a sociálny stav krajiny. Vládnuce triedy a koaličné strany pražského parlamentu sa starali predovšetkým o svoje politické a ekonomické záujmy, takže nebolo treba vynaložiť veľa námahy, aby sa agitáciou podchytila nespokojnosť ľudu a aby sa situácia odôvoňovala neplnením záväzkov. Pritom sa ukazovala autonómia ako východisko z daného stavu bez ohľadu na to, v ktorých rukách bude moc a na čo sa predovšetkým bude využívať. Napriek tomu, že títo agitátori sľubovali riešiť najvypuklejšie problémy vo výstavbe ciest, železníc, pozemkovej reforme, melioráciách a podobne, neexistovala žiadna záruka dodržania týchto sľubov, pretože zahraničným centrálam vyhovovala takáto situácia, aby mohli poukazovať na neschopnosť a nechotu pražskej vlády plniť sľuby. Ako ukázal neskorší vývoj, ich sľuby zo-

²⁴ Fano, Š.: *Protičeskoslovenské ostriie...*, op. cit., s. 345.

²⁵ Fano, Š.: *Poľsko a Zakarpatská Ukrajina...*, op. cit., s. 89.

stali rovnako nesplnené, keď sa uskutočnili usilovne pripravované zámery Maďarska a Poľska odtrhnúť toto územie od Československa. Kým sa tak stalo, prebiehal zápas o moc nad touto časťou ČSR doma aj v medzinárodnej politike. Jeho zostrujúce sa formy boli odrazom stupňujúcej sa útočnosti fašistických a revizionistických štátov a celkovo sa zhoršujúcej medzinárodnej situácie.²⁶

Československá vláda reagovala prostredníctvom svojho ministra zahraničných vecí na stupňujúcu sa maďarskú revizionistickú propagandu a narastanie protičeskoslovenskej kampane v Poľsku ešte pred uskutočnením Gömbösovej návštevy vo Varšave. Išlo o Benešove cesty na Slovensko koncom roka 1933 a na Podkarpatskú Rus v máji 1934. Kým v prvom prípade to bola zreteľná reakcia na nedávne revizionistické vystupovanie grófa Bethlena vo Veľkej Británii, v druhom prípade už bolo cítiť výraznejšie obavy pred nebezpečenstvom, ktoré sa črtalo aj zo strany strany severného suseda. Edvard Beneš v Užhorode prisľúbil, že čs. vláda splní postupne svoje záväzky, ktoré má voči Podkarpatskej Rusi.

Práve toto oneskorené plnenie záväzkov čs. vlády, spôsobené politickou praxou koalických strán, ale aj zahraničnými vplyvmi, využívala v hojnej miere revizionistická propaganda maďarských vládnych kruhov a vhod prichádzalo aj poľskej, od januára 1934 (uzavretie poľsko-nemeckej dohody o neútočení) ostro protičeskoslovensky zameranej kampani. Gömbösova návšteva vo Varšave potvrdila, že Poľsko má stále väčší záujem o oslabenie Československa. Gömbösov protičeskoslovenský akcent prijala poľská strana s porozumením, ale spolupráca na Podkarpatskej Rusi sa utvárala len postupne v priebehu ďalšieho vývoja. Ťažko sa presadzovala aj v dôsledku nepriateľstva zainteresovaných strán na tomto území, ktoré sa prekonávalo len pod tlakom zahraničných centrál.²⁷ Maďarská a poľská agentúra na Podkarpatskej Rusi do polovice 30. rokov pôsobila síce paralelne, ale oddelene a nezávisle. Bolo to tak dôsledkom vonkajších vplyvov – neexistovala užšia koordinácia medzi ich protektormi Maďarskom a Poľskom, ako aj vnútorných vplyvov, kde prím hrala rivalita medzi ich lídrami Andrejom Bródyom²⁸ a Štefanom Fencikom.²⁹

---

²⁶ *Ibid.*, s. 90.

²⁷ *Ibid.*, s. 91.

²⁸ Andrej Bródy (1895-1946) – politik rusínskeho smeru, podporovaný Budapešťou, učiteľ, novinár. Od roku 1923 tajomník a od r. 1933 predseda strany Autonómny poľnohospodársky zväz, v rokoch 1933-1938 poslanec Národného zhromaždenia. 11.10.1938 menovaný za prvého predsedu autonómnej vlády na Podkarpatskej Rusi, 26.10.1938 odvolaný, následne zatknutý a obvinený z vlastizrady. Vo februári 1939 bol z väzenia prepustený. Po obsadení Podkarpatskej Rusi maďarským vojskom sa vrátil do Užhorodu a bol menovaný poslancom dolnej komory maďarského parlamentu. V novembri 1944 bol zatknutý agentmi sovietskej kontrarozviedky SMERŠ. V roku 1946 bol ľudovým súdom v Užhorode obvinený

III. Zápas o autonómiu Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 30. rokov

Na Podkarpatskej Rusi sa zvlášť prejavovalo smutné dedičstvo maďarskej nadvlády. Tamojšia spoločnosť predstavovala zložitý konglomerát národnostných, politických, konfesijných a kultúrnych smerov. Neúprosná maďarizačná politika tu zabrzdila formovanie samostatnej národnosti, národné povedomie širokých vrstiev obyvateľstva bolo veľmi slabé a až v priebehu 30. rokov, vďaka pozitívnemu vplyvu rozvoja školstva a osvety, sa konštituujú jednotlivé prvky národnosti, hoci aj bez jednotného národnostného povedomia a jednotného jazyka. Práve liberálny demokratický režim ČSR však prispel k nezdravému diferencovaniu jednotlivých národnostných smerov: ruského, rusínskeho a ukrajinského ako navzájom znepriatelených prúdov, ktoré sa pevne zakotvili v spoločenskej štruktúre a predstavovali vážnu prekážku pre ďalšie národnostné napredovanie. Taktiež veľmi diferencovaný bol aj stranický systém, pretože na Podkarpatskej Rusi pôsobilo množstvo politických strán, či už domácich alebo pobočiek tých celoštátnych.³⁰

Značnú prevahu si podržal tradičný, z panslavistických myšlienok pochádzajúci ruský (rusofilský) smer, ktorý sa opieral aj o časť starej byrokracie inklinujúcej k Maďarom, prevažnú väčšinu vidieckej i mestskej inteligencie, „bielych“ ruských emigrantov a bohatých roľníkov. Jeho centrom bola *Centrálne ruská národná rada*, ktorá zahŕňovala viaceré kultúrne a spoločenské organizácie ruského smeru, predovšetkým vplyvnú kultúrno-osvetovú *Spoločnosť Alexandra Duchnoviča*. Ruský smer sa politicky opieral o podkarpatské pobočky strán – agrárnej, národnosocialistickej a národnodemokratickej. Z domácich politických strán to bola Karpatskoruská strana pracujúceho ľudu maloroľníkov a bezzemkov, Podkarpatský roľnícky zväz, Autonómny poľnohospodársky zväz a Ruská národno-autonómna strana.³¹ Ruský smer získaval vplyv jednak na základe dávnej tradície, jednak preto, že sa opieral, hoci v umiernennej forme, až do konca prvej ČSR o blahosklonný postoj československej správy, vplyv Kramářovho rusofilstva a Masarykovej orientácie na podporu ČSR zo strany silného Ruska. Všeobecne sa tento smer hlásil k ruskému národu a ruskej kultúre, a tým aj k ruštine ako spisovnej

---

z kolaborácie, odsúdený a popravený v užhorodskej väznici. Bližšie pozri Pop, Ivan: *Podkarpatská Rus – osobnosti...*, op. cit., s. 47-48.

²⁹ Danilák, M.: op. cit., s. 73.

³⁰ Podrobný prehľad politických strán a ich funkcionárov pôsobiach na Podkarpatskej Rusi podáva správa prezídia krajinského úradu z 9. apríla 1935, ktorú poslalo 15. apríla ministerstvo vnútra predsedníctvu ministerskej rady. Národní archiv České republiky (NAČR), fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), kartón 217, signatúra 491/8-491/16.

³¹ Švorc, Peter: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov: Universum, 1996, s. 78.

reči. Politicky relevantný bol tento smer ani nie tak kvôli svojmu kultúrnemu zameraliu, ale skôr kvôli možnému zneužitiu zo strany cudzích štátov. Niekedy vystupovali jednotlivé strany pod plášťom ruského smeru, len aby zakryli pravú politickú orientáciu, ako napríklad Autonómny poľnohospodársky zväz, ktorý značná časť historikov priraduje k ruskému smeru, hoci v skutočnosti jeho praktická činnosť smerovala ku konštituovaniu a upevneniu miestnej, t.j. rusínskej národnosti. K zafixovaniu takéhoto zaradenia prispievajú aj pramene čs. správy na Podkarpatskej Rusi, ktoré zásadne nerozoznávajú medzi pojmami „ruský“ a „rusínsky“.³²

Svojím zameraním na abstraktnú rusofilskú orientáciu vyhovoval ruský smer jednak československej administratíve, lebo neprinášal komplikácie so susednými krajinami, jednak poľskej a maďarskej politike, pre ktoré predstavoval bariéru voči ukrajinskému hnutiu a zároveň vhodný krycí plášť na podporovanie revizionistickej myšlienky. Ruský smer bol teda širokým prúdom, ktorý sa členil ďalej vertikálne, zahrňujúc opozíciu i frakcie koaličných strán³³, rôzne politické a spoločenské organizácie s často protichodnými záujmami, spojený len jemným putom kultúrno-jazykovej orientácie. Najsilnejšia frakcia ruského smeru bola pročeskolovenská, usadená v koaličných stranách, ktorá sa hlásila k československému zmýšľaniu, požadujúc však umiernenú autonómiu, zlučiteľnú s vážnym postavením Podkarpatskej Rusi v ohni zahraničných záujmov. Jej predstavitelia (Edmund Bačinský, Vasilij Ščerecký, Ivan Židovský a ďalší) sa však nevyznačovali nejakou zvláštnou úrovňou a zapadali celkovo do šedého priemeru provinčných politikov, pričom sledovali samozrejme aj čisto osobné materiálne výhody. Kompromitovalo ich aj to, že ich považovali za spoločníkov českých agrárnikov, korupčne rozhodujúcich o pozemkovej reforme a aj celkovo o administratíve. To ich na Podkarpatskej Rusi značne zdiskreditovalo. Tieto okolnosti len napomáhali vzrastu opozičných skupín a ich možnému zneužitiu zahraničnými silami.³⁴

Oporným stĺpom poľského vplyvu na Podkarpatskej Rusi sa stal Štefan Fencik a jeho Ruská národno-autonómna strana. Fencik, bývalý (suspendovaný) uniatsky kňaz a typický politický dobrodruh nemal síce veľa morálnej autority, ale ako schopný politický taktik, rečník, generálny tajomník Spoločnosti A. Duchnoviča, a okrem toho s vplyv-

---

³² Suško, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939, in: *Československý časopis historický*, roč. XXI, 1973, č. 2, s. 162.

³³ O pôsobení politických strán na Podkarpatskej Rusi bližšie pozri štúdiu – Barnovský, Michal: Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno: MU, 1997, s. 83-93.

³⁴ Suško, L.: *op. cit.*, s. 163.

nými konexiami s krajanskými spolkami v USA, predstavoval silný tromf v politickej hre Varšavy. Fencikova politická ideológia napriek vonkajšiemu rusofilstvu bola po nástupe Hitlera k moci značne ovplyvnená nacistickými vzormi totalitarizmu a organizačných foriem. Navonok Fencik toto kopírovanie popieral. Pozoruhodná však bola tá skutočnosť, že hoci čs. úrady vedeli o jeho nelegálnych kontaktoch s Poliakmi, nezakročili proti nemu.³⁵

Rusínsky smer, predstavovaný Andrejom Bródyom a jeho Autonómnym poľnohospodárskym zväzom a o niečo zdržanlivejšie vystupujúcim krídlom stúpcov gréckokatolíckeho biskupa Alexandra Stojku, sa svojím zdôrazňovaním historických zväzkov Podkarpatskej Rusi s Uhorskom viac-menej otvorene prikláňal k Maďarsku, využívajúc v politickej agitácii protiklad medzi hospodárskou stagnáciou za ČSR a istou, aj keď obmedzenou prosperitou niektorých vrstiev za Uhorska. Bródyho a jeho Autonómny poľnohospodársky zväz politicky ovládala Budapešť a čulé styky vedúcej garnitúry strany s maďarskými predstaviteľmi nezostali neznáme čs. úradom, ktoré však podobne ako v prípade Fencika nezakročili. Členskú základňu Autonómného poľnohospodárskeho zväzu však okrem hungarofilskej frakcie tvorili prevažne nespokojné vrstvy obyvateľstva, zaznávaná miestna inteligencia, ale najmä roľníctvo. Akcentovanie miestneho rusínskeho elementu Bródyho stranou prinášalo v období silného vzrastu národného povedomia a nacionalistických ideí pre značnú časť obyvateľstva najzrozumiteľnejšie vyjadrenie ich nejasných národnostných túžob. Myšlienka ukrajinského národa bola totiž v tom čase málo rozšírená. Zároveň získaval Autonómny poľnohospodársky zväz sympatie aj bezohľadnou kritikou všetkých nedostatkov československej správy. Slogan autonómie vzbudzoval u veľkej časti obyvateľstva značné ilúzie o vybrádnutí krajiny zo závislého postavenia od českého kapitálu. Neochota Prahy poskytnúť krajine autonómiu, garantovanú saintgermainskou mierovou zmluvou aj čs. ústavou, túžbu po nej len zväčšovala, najmä keď sa hospodárstvo krajiny ani po hospodárskej kríze nedokázalo spamätať. Tieto okolnosti posilňovali v strane nacionalistickú antičeskú agitáciu. Na druhej strane je nepochybné, že heslo autonómie vyhovovalo maďarskému revizionizmu a jej uskutočnenie by podporilo revizionistické ciele. Ved' nie nadarmo tesne spolupracovala Bródyho strana s Maďarskou národnou stranou vedenou Endre Korláthom.³⁶

Ukrajinský smer mal menšiu podporu u obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. Tiež bol v nemilosti československej správy, ale taktiež Maďarska a Poľska. Ukrajinský

---

³⁵ *Ibid.*, s. 163.

³⁶ *Ibid.*, s. 164.

smer bol v nevýhode najmä preto, že národné povedomie obyvateľstva nedosahovalo ešte taký stupeň, ktorý by umožňoval nadväzovať na širší rámec celého ukrajinského národa. Historická minulosť za Uhorska i prítomná československá politika sťažovali takýto vývoj. Ukrajinské hnutie tak prakticky reprezentovali úzke skupiny miestnej nepomad'arčenej inteligencie, najmä časti duchovenstva, a prist'ahovanej haličskej emigrantskej inteligencie, ako aj *bielej* emigrácie zo sovietskej Ukrajiny. Pozície získavalo len postupne, aj to spočiatku len na kultúrnom poli. Vplyv ukrajinského hnutia zasahoval predovšetkým oblasti susediacej s Haličou, avšak v 30. rokoch obsiahol aj značnú časť miestnej inteligencie, najmä mladú učiteľskú generáciu. Významnými integračnými činiteľmi ukrajinského hnutia boli kultúrno-osvetový spolok *Prosvita* s miestnymi pobočkami a tiež *Prvá Ruská (ukrajinská) centrálna národná rada* pod predsedníctvom Augustína Vološina³⁷. Vološin zjednocoval svojou, v ukrajinskom tábore všeobecne uznávanou autoritou rozptýlené rady ukrajinských činiteľov najmä z hľadiska vnútornej súdržnosti ukrajinského smeru. Jeho politická autorita vo vzťahu k pražskému centru i vlastná stranícka základňa (stál na čele málo vplyvnej Kresťansko-ľudovej strany) boli však príliš obmedzené, aby mohol v Prahe vzbudiť patričný politický rešpekt pre ukrajinské hnutie. V tomto smere hral významnejšiu rolu Julián Révay³⁸, ktorý ako poslanec pôsobil aktívne v parlamentných kuloároch. Jeho vplyv v sociálnodemokratickej strane, politické schopnosti a čulé politické kontakty ho vyzdvihli do postavenia vedúceho politického predstaviteľa Podkarpatskej Rusi vo vládnej koalícii, ktorý neraz preukázal neoblomnú húževnatosť pri presadzovaní štátoprávneho usporiadania Podkarpatskej Rusi v rámci ČSR. Jeho politická pozícia a ideológia sa však pod vplyvom

---

³⁷ Augustín Vološin (1874-1945) – gréckokatolícky kňaz, pedagóg, publicista, politik ukrajinského smeru na Podkarpatskej Rusi, v rokoch 1925-1929 poslanec Národného zhromaždenia, v októbri 1938 zastával miesto štátneho tajomníka v autonómnej Bródyho vláde. Po zatknutí Bródyho bol na odporúčanie Berlína menovaný za predsedu autonómnej vlády na Podkarpatskej Rusi. Bol na jej čele až do 15.3.1939, kedy ho prvý novozvolený snem po vyhlásení nezávislosti Karpatskej Ukrajiny zvolil za jej prezidenta. 15.5.1945 ho v Prahe zatkli agenti NKVD a odvliekli do Moskvy. Po brutálnych výsluchoch zomiera 19.7.1945 vo väzenskej nemocnici v Moskve (v Butyrkách). Bližšie pozri Pop, I.: *op. cit.*, s. 267-270.

³⁸ Julián Révay (1899-1979) – politik ukrajinského smeru, učiteľ, tajomník *Pedagogickej spoločnosti*, redaktor časopisu *Učiteľ*, spoluzakladateľ sociálnodemokratickej strany na Podkarpatskej Rusi (1920), poslanec Národného zhromaždenia v rokoch 1935-1939. Od 26.10.1938 do 6.3.1939 pôsobil ako minister v autonómnych vláдах A. Vološina. 15.3.1939 bol na prvom zasadnutí snemu Podkarpatskej Rusi (Karpatskej Ukrajiny) menovaný *in absentia* ministerským predsedom nezávislej Karpatskej Ukrajiny. Bol známy ako zúrivy germanofil, usiloval sa u Hitlera získať nemeckú ochranu pre nezávislú Karpatskú Ukrajinu, avšak neúspešne. Počas II. sv. vojny žil v Bratislave, odkiaľ utiekol do Nemecka (na územie obsadené americkou armádou). V roku 1948 odišiel do USA, kde spolu s ďalšími ukrajinskými emigrantmi založil podpornú organizáciu *Samopomič*. V rokoch 1949-1957 bol výkonným riaditeľom *Ukrajinského kongresového výboru v Amerike*, v rokoch 1958-1979 riaditeľom *Ukrajinského ústavu*. V roku 1964 zriadil v New Yorku *Karpatské výskumné centrum*. Pokúšal sa nadväzovať kontakty so staršou rusínskou emigráciou. Na rozdiel od ukrajinských emigrantov však americkí Rusíni jeho aktivity ignorovali. Zomrel 30.4. 1979 v New Yorku. Bližšie pozri Pop, I.: *op. cit.*, s. 214-215.

úzkej spolupráce s *Organizáciou ukrajinských nacionalistov*, kolaborujúcou s nacizmom, dostali tiež do vleku nacistickej politiky, spoliehajúc sa na jej koketovanie s myšlienkou protisovietskej „Veľkej Ukrajiny“. Ukrajinský nacionalizmus, oddávajúc sa slepej viere politického romantizmu, dúfal, že tajným spojenectvom s nacistickým Nemeckom sa mu podarí prelomiť svoju slabosť, nepriazeň Prahy, Varšavy a Budapešti voči ukrajinskému štátu a uskutočniť ideu „Veľkej Ukrajiny“ opretej o Nemecko. Týmto zahraničným kurzom dúfali predstavitelia ukrajinského nacionalizmu zvýšiť svoju politickú váhu a význam, ktoré by im pomohli k vydobytí moci na Podkarpatskej Rusi. Nájdením patróna sa tak ukrajinský smer napriek malej početnosti a politickej slabosti zrazu stal dôležitým mocenským činiteľom. Avšak ohľad na Poľsko viedol čs. vládu k rigóroznejšiemu postoju voči ukrajinskému nacionalizmu, najmä voči haličskej emigrácii a aj vnútorná politika krajinského prezidenta a celej správy na Podkarpatskej Rusi zachovávala voči ukrajinskému smeru odmietavé stanovisko. Roztrieštenosť ukrajinských frakcií zväčšovala ešte väčšmi slabosť ukrajinského smeru. Silnejšiu pozíciu mala len ukrajinská frakcia v sociálnodemokratickej strane pod vplyvom pôsobenia J. Révaya. Istý, avšak značne menší význam malo ukrajinské krídlo v agrárnej strane pod vedením Štefana Kločuraka, ktoré sa však nemohlo presadiť proti českému aparátu strany. Ešte menej významná bola Vološinova Kresťansko-ľudová strana. Takto ostávalo ukrajinské hnutie až do *mníchovského diktátu* relatívne na vedľajšej koľaji politického vývoja na Podkarpatskej Rusi.³⁹ Do mníchovského diktátu ukrajinské hnutie na Podkarpatskej Rusi nemožno charakterizovať ako iredentistické a nepriateľské voči jednote československého štátu. Realita totiž nebola taká hrozivá, ako ju vykresľovali policajné raporty a niektorí politici.⁴⁰

---

³⁹ Suško, L.: *Nemecká politika...*, *op. cit.*, s. 165.

⁴⁰ Barnovský, M.: *op. cit.*, s. 89.

IV. Politika susedných štátov voči ČSR ohľadom

Podkarpatskej Rusi pred Mníchovom

Zatiaľ čo v otázke Slovenska mali Poľsko a Maďarsko rozdielne stanoviská a sledovali každý svoje vlastné ciele, v otázke Podkarpatskej Rusi sa ich záujmy zhodovali. Oba štáty mali záujem na tom, aby sa Podkarpatská Rus odtrhla od ČSR a najvhodnejším riešením sa im zdala maďarská okupácia tohto územia v príhodnej chvíli. Aktivizáciu takejto politiky možno pozorovať po uzavretí spojeneckého paktu (v rokoch 1934-1935) medzi Francúzskom, Sovietskym zväzom a Československom. V rokoch 1935-1936 sa ešte medzi Beckom a Horthym nedosiahol úplný súlad v politike voči Podkarpatskej Rusi, aj keď podpísanie spojeneckej zmluvy medzi ČSR a ZSSR a čs. parlamentné voľby v roku 1935 poskytovali podnety na zladenie propagandistického ťaženia („ČSR ako brána bolševizmu“), resp. praktickej spolupráce v teréne. V tomto období sa kryštalizovala všeobecná koncepcia poľskej zahraničnej politiky na vytvorenie tzv. „tretej Európy“, t.j. bloku štátov od Baltského až po Čierne more pod poľskou hegemoniou, ktorý by sa voľne opieral o Taliansko a ktorého osou by bolo poľsko-maďarské spojenectvo.⁴¹

Protičeskoslovenský trend Beckovej zahraničnej politiky, ktorej cieľom bolo odtrhnutie Tešínska kvôli jeho veľkému hospodárskemu a strategickému významu, ďalej neutralizácia Slovenska ako autonómnej jednotky ČSR podliehajúcej poľským a maďarským vplyvom a utvorenie spoločnej poľsko-maďarskej hranice cestou pripojenia Podkarpatskej Rusi k Maďarsku, sa roku 1936 prejavoval neobyčajne markantne. Dominujúcimi myšlienkami tejto politiky boli veľmocenskosť Poľska a jeho dejinné poslanie ako ochrannej hrádze proti Nemecku a Sovietskemu zväzu. Hlavnou prekážkou budovania Beckovej „tretej Európy“ medzi dvoma znepriatelenými kolosmi bolo Československo s jeho spojeneckými väzbami, proti ktorým mala Varšava výhrady. Beckove politické a veľmocenské aspirácie nachádzali podporu v Taliansku, kde sa vládne kruhy domnievali, že spojenie Paríž – Praha – Moskva by bolo možné skrížiť zoskupením Rím – Viedeň – Budapešť – Varšava – Berlín.⁴² Talianska podpora však bola viac zameraná na pomoc pri presadzovaní revizionistických požiadaviek a pri oslabovaní *Malej dohody* pôsobila v Belehrade, kým Poľsko plnilo túto úlohu v Bukurešti. Výnamnejší záujem o Varšavu prejavila talianska politika v súvislosti s hospodárskou a politickou expanziou nacistického Nemecka do strednej Európy a na Balkán, keď sa

⁴¹ Suško, L.: *op. cit.*, s. 166.

uvažovalo o utvorení tzv. horizontálnej osi, ktorá by bola prekážkou pre nemecké prenikanie do týchto oblastí. Plán Becka a Ciana na blok Varšava – Budapešť – Belehrad – Rím, vnímaný ako val proti nemeckému tlaku na východ, však sotva mohol mať nádej na úspech pri stále rastúcej moci Nemecka a ťažkostiach Talianska v Habeši.⁴³ Vzťahy medzi Berlínom a Rímom (dôsledky vojny v Habeši, občianska vojna v Španielsku) sa postupne vyvinuli do vzťahu, kde hlavné slovo malo Nemecko a nedovoľovalo už realizovať tieto poľsko-talianske plány.⁴⁴

Ak poľská zahraničná politika sledovala protičeskoslovenské ciele predovšetkým vzhľadom na vlastné rozvíjajúce sa ambície a tomu podriaďovala spôsoby získavania spojencov, maďarský horthyovský režim, neustále vyťahujúci revizionistické požiadavky, sa naproti tomu od začiatku usiloval získať za spojencov každého, kto ho bol ochotný podporovať, lebo sám vôbec nestačil na ich presadenie.

Poľsko-maďarská spolupráca, ktorá sa niesla v znamení pokračujúceho nástupu fašistických mocností v Európe, sa utužila návštevou poľského ministerského predsedu Mariana Zyndrama Kościalkowského v Budapešti v dňoch 23.-26.4.1936.

Začiatkom roka 1936 Nemecko vážne porušilo versailleskú zmluvu, a tak otriaslo jedným z najväčších pilierov európskej bezpečnosti. Obsadenie demilitarizovaného pásma v Porýní nemeckými vojenskými jednotkami a neschopnosť západných veľmocí zaujať okrem spoločného formálneho protestu aj spoločný rozhodný postup voči nacistickému Nemecku, spôsobilo trhlinu vo francúzskom bezpečnostnom systéme na Východe. Právom na to poukazovali malodohodoví spojenci Francúzska, ktorí sa obávali, že nemecký úspech povzbudí ďalšie revizionistické štáty a posilní pravicové elementy, ktoré sa orientujú na Berlín, čo môže mať nepriaznivé následky pre bezpečnostný systém na Východe.

Na pozadí zhoršujúcej sa európskej politickej a bezpečnostnej situácie vyvíjala značnú aktivitu aj Varšava a jej prejavom bola spomínaná návšteva poľského premiéra Kościalkowského v Budapešti, ktorej cieľom bolo prehĺbiť poľsko-maďarskú spoluprácu namierenú proti Československu. Okruh otázok, o ktorých rokoval poľský premiér s maďarskými predstaviteľmi, netvorili iba konzulárna dohoda, dohoda o vydávaní zločincov, právnej pomoci a dodatková dohoda k obchodnej zmluve z roku 1925, ale dôležitejšie miesto zaujali rokovania o politických európskych otázkach a otázkach týkajú-

---

⁴² Fano, Š.: *Poľsko a Zakarpatská Ukrajina...*, op. cit., s. 102.

⁴³ Suško, L.: *Nemecká politika...*, op. cit., s. 168.

⁴⁴ Fano, Š.: op. cit., s. 102.

cich sa Československa. Maďarská strana prijala s uspokojením vyhlásenia poľských predstaviteľov, že zámery poľskej a maďarskej politiky ohľadom Podkarpatskej Rusi sú v plnej miere totožné a že cieľom oboch je narušiť územnú celistvosť ČSR. Maďari tak tiež súhlasili s názorom Poliakov, že je potrebné zbližiť tie politické strany na Podkarpatskej Rusi, s ktorými majú obidve vlády spojenie, alebo aspoň odstrániť vzájomné trenice medzi nimi.⁴⁵ Konečný efekt spoločného úsilia, totiž oslabenie ČSR, tak začal prevažovať nad inými záujmami.

Pokiaľ išlo o Podkarpatskú Rus, splnili rokovania maďarské očakávania. Prísľub z poľskej strany, že Varšava chce podriadiť akcie na tomto území maďarským záujmom, a vzdanie sa teritoriálnych nárokov, naznačovali Budapešti priaznivý obrat v poľskej politike. Maďarom nebol totiž neznámy tzv. Pilsudského plán, podľa ktorého by Poľsko, Halič, sovietska Ukrajina, Bukovina a Podkarpatská Rus tvorili federatívny štát. Postoj poľských predstaviteľov, vyložený v apríli 1936 v Budapešti, priblížil splnenie nádejí maďarských vládnych kruhov na obnovenie integrity území *svätoštefanskej koruny*.

Postup poľskej zahraničnej politiky nebol motivovaný iba priateľstvom voči Maďarsku, ale mal hlbšie príčiny. Uzavretie francúzsko-československo-sovietskeho spoločenstva vyvolalo nervozitu v poľských vládnych kruhoch, ktoré v ňom videli úsilie zmenšiť mocenský význam Poľska a možnosti jeho zahraničnej politiky. Varšava sa usilovala o samostatnú politiku v podunajskom priestore a o sformovanie bloku štátov pod jej vedením v intenciách Beckovej „tretej Európy“. V týchto súvislostiach bolo Maďarsko vhodným partnerom, lebo jeho posilnenie na účet Československa nepredstavovalo potenciálnu hrozbu pre poľské záujmy.⁴⁶ Opatrnejšou sa Varšava stala až neskôr, keď v Budapešti začal prevažovať vplyv Berlína. Dovtedy však hľadali a nachádzali tak v Budapešti, ako aj vo Varšave nové možnosti, pomocou ktorých chceli dosiahnuť svoje ciele, toľž keď trúfalosť nacistického Nemecka nenarážala na patričnú odpoveď zo strany západných mocností, a tým narastala hrozba konfliktných situácií.

Napriek tomu, že v Budapešti sa v apríli 1936 dosiahla zhoda názorov na spoločný postup v otázke Podkarpatskej Rusi, trvalo ešte dlhší čas, kým sa podarilo presadiť spoluprácu medzi Autonómnym poľnohospodárskym zväzom a Ruskou národno-autonómnou stranou, pretože rivalita a nedôvera medzi oboma stranami, hlavne medzi ich

---

⁴⁵ *Ibid.*, s. 103-104.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 104.

lídrami Andrejom Bródym a Štefanom Fencikom, bola obrovská. Došlo k tomu až v priebehu roku 1938.

Varšave a Budapešti sa však nepodarilo realizovať pôvodné plány v súvislosti s rozbitím Československa, lebo sa proti nim postavilo Nemecko, ktoré v nich videlo prekážku vlastných mocenskopolitických záujmov.⁴⁷

---

⁴⁷ *Ibid.*, s. 105.

V. *Snahy podkarpatskoruských predstaviteľov o zavedenie autonómie v polovici 30. rokov až do roku 1937*

Podkarpatskoruskí predstavitelia neustále vyvíjali tlak na pražskú vládu, aby pristúpila na ich požiadavky na autonómiu Podkarpatskej Rusi. V 30. rokoch podľa nich už bolo obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi dostatočne pripravené spravovať si svoj samosprávny celok a rozhodovať o všetkých podstatných záležitostiach. O to viac boli plní očakávaní, keď sa pražská vládna garnitúra rozhodla navštíviť Podkarpatskú Rus. V máji 1934 navštívil Podkarpatskú Rus čs. minister zahraničných vecí Edvard Beneš, človek, ktorý mal blízko k prezidentovi T. G. Masarykovi a ktorý mal značný vplyv na medzinárodnej scéne, predovšetkým v Spoločnosti národov. Aj preto mnohí s napätím očakávali jeho stanovisko k požiadavke týkajúcej sa prípadneho realizovania autonómie Podkarpatskej Rusi, a ak áno, tak v akom rozsahu. Edvard Beneš uskutočnil návštevu Podkarpatskej Rusi v dňoch 3.- 6. mája 1934 v čase 15. výročia proklamácie, ktorou Centrálna ruská národná rada 8. mája 1919 v Užhorode oficiálne súhlasila s pripojením územia Podkarpatskej Rusi k Československej republike. Hoci vtedy bolo toto rozhodnutie spájané s veľkými nádejami a očakávaniami, za pätnásť rokov súžitia podkarpatskoruského obyvateľstva v spoločnom čs. štáte sa splnili len niektoré, ale nie tie najdôležitejšie.⁴⁸ Edvarda Beneša privítali v Užhorode, Mukačeve, Chuste, Berehove, Sevluši a v ďalších mestách tisíce nadšených ľudí. Vo všetkých mestách, ktoré navštívil, prehovoril k občanom s prejavom o vzťahu Československa k Podkarpatskej Rusi. Všade ho navštevovali delegácie s rôznymi požiadavkami. Podľa tlače vraj prevzal 200 memoránd a 150 deputácií a v mnohých z nich priamo či nepriamo rezonovala požiadavka autonómie Podkarpatskej Rusi.⁴⁹

E. Beneš svojimi vystúpeniami sledoval prvoradý cieľ, a to oznámiť podkarpatskoruskej verejnosti, ale aj maďarským vládnym predstaviteľom, že československá vláda ráta s Podkarpatskou Rusou ako s integrálnou súčasťou ČSR a nemieni sa jej vzdať. Beneš svojou návštevou a verejnými vystúpeniami reagoval na čoraz frekvento-

---

⁴⁸ To kritizoval aj podkarpatskoruský komunistický poslanec Török vo svojom prejave v snemovni Národného zhromaždenia. Opis prejavu poslanca Töröka z 15. mája 1934 – Masarykův ústav – Archiv Akademie věd České republiky, Archiv Ústavu T.G. Masaryka, fond Edvard Beneš I, kartón 70, inv. č. 336, sign. R 137/14 Podkarpatská Rus (1934).

⁴⁹ Hořec, Jaromír: Význam Benešovy cesty, in: Beneš, Edvard: *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů*. 14. svazek. Praha: Česká expedice, 1996, s. 41.

vanejšie maďarské revizionistické požiadavky, otvorene vyslovované maďarským premiérom Gyulom Gömbösom. Zároveň sa snažil upokojiť podkarpatskoruské obyvateľstvo, ktoré bolo dezorientované maďarskou a promaďarskou propagandou, rôznymi vyhláseniami a správami a nevedelo, čo ho v najbližšej dobe čaká, či je pravda, že československá vláda nemá o Podkarpatskú Rus skutočný záujem, a preto si ani neplní voči nej svoje záväzky.⁵⁰

Beneš sa usiloval predovšetkým Rusínom objasniť, že aj napriek mnohým problémom a dosiaľ nerealizovanej autonómii majú ako Slovania viac možností pre svoje národné pozdvihnutie v Československej republike ako v neslovanskom Maďarsku. Vo svojej prednáške *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice*, ktorá potom v júli 1934 vyšla aj tlačou, urobil historický exkurz do procesu pripojenia Podkarpatskej Rusi k ČSR a podotkol, že Rusíni sa dobrovoľne rozhodli pre spojenie s ČSR, čo potvrdilo aj zasadnutie a proklamácia Centrálnej ruskej národnej rady 8. mája 1919 a k tomu dodal: „Pre spojenie s Maďarskom nevystúpil nikto. Spojenie s Československou republikou bolo teda jednomyselne odhlasované.“⁵¹ Taktiež zdôraznil význam Podkarpatskej Rusi pre Československo i jej strategickú polohu pre Malú dohodu, čím chcel vyvrátiť fámy o nezáujme republiky o svoju východnú časť. Veľký priestor venoval samotnej autonómii, ktorá Rusínom zaujímala najviac. Beneš zdôvodňoval nevyhnutnosť postupných krokov a podkarpatskoruskú verejnosť upokojoval, že čs. vláda je v realizácii prípravných krokov pre zavedenie autonómie takmer na konci. Tvrdil, že: „vláda československá nemá tu nič, čo by snád musela skrývať. Nedáva tiež sľuby, ktoré by potom nechcela alebo nemohla splniť. Bude však vyžadovať i od podkarpatskoruského ľudu určité činy, určitý postup a plné vedomie zodpovednosti za tento ďalekosiahly krok. Ale usudzuje, že psychologický moment k postupnému zavedeniu autonómie sa dnes priblížil a že situácia v Podkarpatskej Rusi vcelku dozrieva.“⁵²

Benešove vystúpenia mali silný ohlas. Zaregistrovala to aj tlač, ktorá svojimi komentármi vysoko oceňovala jeho návštevu Podkarpatskej Rusi a zdôrazňovala najmä to, o čo malo Československo eminentný záujem, a to upokojiť tamojšie obyvateľstvo a vziať vietor z plachiet promaďarskej iredentistickej agitácii. Benešova návšteva Podkar-

---

⁵⁰ Švorc, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919-1939)*. Prešov: Universum, 2003, s. 323.

⁵¹ Beneš, Edvard: *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé republice*. Užhorod – Praha: Orbis, 1934, s. 22.

⁵² *Ibid.*, s. 37.

patskej Rusi síce upokojila verejnosť, ale neeliminovala požiadavky autonomistov, ako to on sám pravdepodobne očakával. Naopak, najbližšie roky ukázali, že podkarpatsko-ruská politika ešte dôslednejšie žiadala autonómiu.

Požiadavka autonómie Podkarpatskej Rusi zaznievala v Prahe na všetkých mocenských úrovniach od začiatku 20. rokov 20. storočia. Čs. vláda rokovala s podkarpatsko-ruskými politickými stranami o zavedení autonómie, ale jej rokovania v 20. rokoch a prvej polovici 30. rokov boli sporadické, s jasným zámerom oddialiť jej realizáciu na neskoršie obdobie. Oficiálne prezentované dôvody odkladania autonómie referovali o nepripravenosti Rusínov prevziať moc a zodpovednosť za vývoj na Podkarpatskej Rusi kvôli malému počtu národne uvedomelých Rusínov, ktorí by neboli nejakým spôsobom spätí s predchádzajúcou maďarskou mocou a neinklinovali po prevrate k spojenectvu s Maďarskom.⁵³

Začiatkom 30. rokov sa však situácia menila a v ich polovici už čs. vláda nemohla aj vzhľadom na medzinárodný kontext odkladať rokovania o autonómii na neurčitý neskorší čas. Úlohu v zmene prístupu vlády k Podkarpatskej Rusi zohrali aj personálne výmeny na kľúčových miestach. 5. novembra 1935 sa stal ministerským predsedom Milan Hodža, už dlhšie presadzujúci umiernený regionalistický program, ktorý mal Slovensko a Podkarpatskú Rus priblížiť k autonómii a oslabiť pražský centralizmus. Milan Hodža vnímal problémy Slovenska a Podkarpatskej Rusi ako veľmi podobné, ba i zhodné, ktoré Rusínov spájali so Slovákmi. Hodža vnímal nielen slovenské, ale aj rusínske požiadavky, dobre im rozumel a vďaka jeho iniciatíve vláda začala venovať národnostnej problematike ČSR zvýšenú pozornosť. Menšiny mali podľa Hodžu dostať i prevziať väčšiu zodpovednosť za stav a vývoj československého štátu.⁵⁴

Takéto stanovisko prirodzene povzbudzovalo podkarpatskoruských predstaviteľov politických strán, aby podporili rozhovory o autonómii Podkarpatskej Rusi. V novembri 1935 ústavnoprávny výbor Národného zhromaždenia požiadal vládu o urýchlenie prác k zavedeniu čiastočnej autonómie Podkarpatskej Rusi. Hodžova vláda požiadavku zoberala na vedomie, ale pokladala za nutnejšie najskôr rokovať s predstaviteľmi Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a uzavrieť s nimi otázku autonómie Slovenska. Rokovania

---

⁵³ Švorc, P.: *op. cit.*, s. 329.

⁵⁴ Kvaček, Robert: Milan Hodža jako premiér (Glosy k prvnímu vládnímu období 1935-1937), in: *Milan Hodža – štátnik a politik*. Bratislava: Veda, 1994, s. 120.

prebiehali až do jesene 1936 a keď stroskotali, vytvoril sa priestor na rokovania o Podkarpatskej Rusi.⁵⁵

Zosilnenie autonomistického hnutia sa prejavilo už pri parlamentných voľbách v roku 1935, na ich volebných výsledkoch, spojené s citelnými stratami koalíčných strán, zvlášť agrárikov. To ozrejmovalo čs. vláde a vedeniam koalíčných strán kritickú situáciu režimu na Podkarpatskej Rusi, priaznivú pre rozmach autonomistických hnutí a zintenzívnením poľsko-maďarských snáh o spoločnú hranicu. Predstavitelia koalíčných strán sa nie bez dôvodu začali obávať o svoju pozíciu, sťaženú tým, že museli podporovať vládnu politiku, odmietajúcu autonómiu argumentáciou, že by podporila revizionistické ciele, lebo čelní predstavitelia autonomizmu Andrej Bródy a Štefan Fencik boli v spojení s Budapešťou a Varšavou. Hodža sa po svojom nástupe do čela vlády zas chcel konečne chopiť príležitosti, aby uskutočnil svoj umiernený regionalistický program, ktorý mal oslabiť centralistický ráz režimu a uspokojiť Slovákov, Nemcov a Rusínov. Paralelnosť zámerov vlády i podkarpatskoruských koalíčných predstaviteľov tak otvorila koncom roku 1935 cestu k nastoleniu podkarpatskoruskej otázky. Pravda, motívacia vlády i koalíčných predstaviteľov bola významne ovplyvnená aj zahraničnými činiteľmi, najmä politikou Maďarska a Poľska. Keď sa po uzavretí československo-sovietskej zmluvy v máji 1935 podstatne zhoršili poľsko-československé vzťahy a keď poľská tlač otvorene propagovala heslo spoločnej hranice s Maďarskom, signalizovalo to pre Podkarpatskú Rus zvýšené nebezpečenstvo. Varšava si našla oporu v Štefanovi Fencikovi, lídrovi Ruskej národno-autonómnej strany, ktorého finančne podporovala. Pomocou neho chcela obmedziť vzrast ukrajinského národného smeru, ktorý považovala za nebezpečný vzhľadom na ukrajinské hnutie v Haliči. Pritom podporovala podobne ako Budapešť autonomistické požiadavky podkarpatskoruských politikov, ktorými by sa oslabil československý štát a uľahčilo budúce revizionistické riešenie v prospech Maďarska. Začiatkom marca 1936 poľský konzul v Užhorode M. Chalupczyński dohodol s Fencikom a vedením Ruskej národno-autonómnej strany ďalší postup v otázke autonómie a spresnení požiadaviek voči pražskej vláde. Podľa tejto dohody mal Fencik požadovať zrušenie *generálneho štatútu* z roku 1919 (resp. zmeneného generálneho štatútu z roku 1920), ktorý určoval štátoprávne postavenie Podkarpatskej Rusi, ďalej vytvorenie komisie, ktorá by revidovala demarkačnú hranicu so Slovenskom a nakoniec vypísanie volieb do *snemu Podkarpatskej Rusi*, pričom by sa volebné právo priznalo len

---

⁵⁵ Švorc, P.: *op. cit.*, s. 330.

autochtónom.⁵⁶ Požiadavka priznania volebného práva len pôvodnému domácemu obyvateľstvu mala z volieb vylúčiť emigrantov zo západnej Ukrajiny, ktorí boli hnacím motorom ukrajinského smeru. Tieto požiadavky zahrňovali zásadné poľské a maďarské stanoviská v podkarpatskoruskej otázke a smerovali hlavne k oslabeniu celistvosti čs. štátu na základe autonómie a posunutia hraníc voči Slovensku čo najďalej na západ.

Maďarská vláda sa na Podkarpatskej Rusi opierala o Andreja Bródyho a jeho Autonómny poľnohospodársky zväz, ktorý zastával rusínsky národnopolitický smer, vyhovujúci Budapešti v tom, že zdôrazňoval historickú zviazanosť *Rusínov* s Uhorskom a maďarským národom a existenciu osobitného „karpatskoruského“ národa. Na základe týchto programových bodov a všeobecného hesla autonómie, opierajúceho sa o ustanovenia saintgermainskej mierovej zmluvy i znenie čs. ústavy, sledoval Bródyho Autonómny poľnohospodársky zväz v skutočnosti ciele maďarskej iredenty – obnovenie ríše svätoštefanskej koruny.⁵⁷

Celkový účinok autonomistickej činnosti Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu a Ruskej národno-autonómnej strany však nebol výrazný. Varšave a Budapešti sa dlho nedarilo koordinovať činnosť svojich agentúr na Podkarpatskej Rusi, pretože pretrvávali problémy v spolupráci, a tým aj v spoločnom postupe oboch rivalov – Fencika a Bródyho a ich strán. *Fencikovci* vyčítali svojim rivalom, že nenastolili dost' energicky problém autonómie, že ich iredentistické snahy neboli dost' smelé a nenašli naplnenie v aktívnych vystúpeniach, že čs. administratíva vyvíja veľké úsilie za účelom likvidácie Fencikovho hnutia, kým Bródyho zoskupenie toleruje, pretože toto nepredstavuje pre ňu väčšie nebezpečenstvo. Budapešť zas obviňovala Fencika, že v období parlamentných volieb v roku 1935 denuncoval spätosť *bródyovcov* s Maďarmi, ktorí tak boli vystavení prenasledovaniu úradov, že ako duchovný bol zdiskreditovaný biskupmi Stojkom na Podkarpatskej Rusi a Takáčom v USA, v dôsledku čoho je nepopulárny medzi gréckokatolíckym duchovenstvom, že jeho morálne kvality vzbudzujú vážne výhrady a čo je najväčšie, sabotuje spoločné akcie s bródyovcami pri presadzovaní autonómie, paktujúc súčasne na vlastnú päsť s Hodžom a vydávajúc tieto kontakty Varšave za taktické ústupky.⁵⁸

---

⁵⁶ Koźmiński, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo PAN, 1970, s. 94.

⁵⁷ Suško, Ladislav: Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938, in: *Nové obzory 15. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 36.

⁵⁸ Koźmiński, M.: *op. cit.*, s. 95-96.

Tieto nezhody a vzájomné obviňovanie pokračovali až do jari 1938, kedy sa na *program dňa* dostala otázka rozbitia Československa. To si vyžadovalo nové prístupy i postupy všetkých zainteresovaných strán. Koncom marca 1938 sa Varšava rozhodla dať svoju agentúru na Podkarpatskej Rusi, Fencikovo hnutie, k dispozícii Budapešti a prenechala jej aj celú voľnosť konania na Podkarpatskej Rusi. V apríli 1938 sa predstavitelia Bródyho Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu a Fencikovej Ruskej národno-autonómnej strany dohodli na vytvorení spoločného Karpatskoruského autonomistického bloku (onedlho sa k nim pripojili i podkarpatskoruskí agrárnici na čele s Edmundom Bačinským). Aj keď ani tento krok neodstránil všetky ťažkosti (Fencik nebol ochotný úplne sa podriaďiť Bródyemu), bolo na jar 1938 jasné, že maďarský revizionizmus predstavoval svojimi aktivitami na Podkarpatskej Rusi vážne nebezpečenstvo pre ďalšie zotrvanie krajiny v rámci ČSR, aj keď k priamym pokusom o pripojenie Podkarpatskej Rusi dochádza až po mníchovskom diktáte.⁵⁹

Aj narastanie vplyvu a aktivít ukrajinského smeru na Podkarpatskej Rusi poľskú vládu krajne znepokojovalo, tá v tom videla ohrozenie bezpečnosti a integrity poľského štátu. Potvrdil to aj poľský vyslanec v Prahe Kazimierz Papée, keď svojmu maďarskému kolegovi tlmočil, že snahou Poľska je nedopustiť, aby na Podkarpatskej Rusi vzniklo ukrajinské centrum, ktoré by ohrozovalo jeho vnútornú stabilitu.⁶⁰

V tom čase narastala totiž vo východnej Haliči aktivita prívržencov ukrajinského nacionalistického hnutia, čomu napomáhala aj konfrontačná politika poľskej vlády, smerujúca k polonizácii východných oblastí, obývaných ukrajinským obyvateľstvom. To umožňovalo predstaviteľom *Organizácie ukrajinských nacionalistov* propagovať bojové akcie, organizovať tajné bunky a rozvíjať teroristické a sabotážne akcie, na ktoré poľská vláda odpovedala zosilnením represívnych akcií. Špirála násilností nadobúdala stále väčšie rozmery. A tak otázka osudu Podkarpatskej Rusi začala výrazne ovplyvňovať vnútropolitické pomery v Poľsku a aj poľskú zahraničnú politiku. Ukrajinské organizácie protestovali proti politike poľskej vlády podporujúcej anexiu Podkarpatskej Rusi Maďarskom.⁶¹

V jeseni 1936 po tom, čo krachli rokovania s ľudákmi, pristúpila Hodžova vláda konečne k rokovaniam s koalíčnými podkarpatskoruskými politikmi. Hodžovi sa podarilo dosiahnuť vo vládnej koalícii súhlas len s obmedzeným parciálnym riešením,

⁵⁹ Suško, L.: *op. cit.*, s. 36.

⁶⁰ Koźmiński, M.: *op. cit.*, s. 101.

⁶¹ Danilák, M.: *op. cit.*, s. 75.

vyjadreným v pomenovaní „rozšírenie kompetencií guvernéra“. Vládna koalícia sa tak odhodlala len ku kompromisnému kroku, a to ešte vo forme využitia inštitúcie guvernéra, ktorá mala iba okrasný a reprezentatívny ráz. Vo vtedajšej interpretácii centralistického režimu mal guvernér, menovaný z Rusínov, plniť funkciu istej samosprávy. Jeho právne, ale hlavne faktické postavenie mu však neumožňovalo presadiť sa proti skutočnému reprezentantovi moci, viceguvernérovi a krajinskému prezidentovi v jednej osobe, ktorý bol menovaný z českej byrokracie a ovládal celý štátny aparát v krajine. Okrem toho bol guvernér zvyčajne vystavený vplyvu niektorého politického smeru, alebo jednotlivého politika, ako to bolo v prípade bývalého guvernéra Antona Beskida⁶², ktorý podliehal značne Fencikovi, a preto guvernérova autorita nepredstavovala rozhodujúci faktor „samosprávy“. Ani nový guvernér (od roku 1935) Konstantín Hrabar⁶³ nezaručoval svojím bývalým povoláním (uniatsky kňaz) objektivitu funkcie guvernéra a nebol takisto hluchý k rôznym postranným vplyvom. Vládi však nezostávalo nič iné než sa pokúsiť o kombináciu s čiastočnou autonómiou, ako by sa pokusy s „rozšírením právomocí guvernéra“ dali označiť, pretože toto riešenie sa vzhľadom na existujúce väzby medzi Úradom guvernéra a Krajinským úradom, spoločné sídlo oboch úradov a slabosť osobnosti guvernéra Hrabara, zdalo predsedovi vlády Hodžovi a koalícii ako najvhodnejšie.

Koaličné strany sa dohodli 31.10. 1936 na návrhu zákona⁶⁴, ktorý znamenal kompromis oproti doterajším verejným požiadavkám koaličných podkarpatskoruských politikov, žiadajúcich uskutočnenie autonómie na základe saintgermainskej mierovej zmluvy a čs. ústavnej listiny, a obmedzil sa v podstate na Hodžom postulovanú koncepciu rozšírenia právomocí guvernéra. Široké kompetencie guvernéra mali podľa intencie

---

⁶² Anton Beskid (1855-1933) – politik rusofilskej orientácie, od roku 1881 advokát v Kežmarku, neskôr v Prešove, v rokoch 1910-1918 poslanec uhorského parlamentu. V roku 1919 po vytvorení *Centrálnej ruskej národnej rady* bol zvolený za jej predsedu. Bol jedným zo zakladateľov *Spoločnosti Alexandra Duchnoviča*. 14.12.1923 bol menovaný do funkcie guvernéra Podkarpatskej Rusi. Vo funkcii pôsobil až do svojej smrti. Zomiera dňa 16.6.1933 v Užhorode. Bližšie pozri Pop, I.: *op. cit.*, s. 31-32.

⁶³ Konstantín Hrabar (1877-1938) – politik rusínskej orientácie, gréckokatolícky kňaz. Už pred I. sv. vojnou pôsobil ako člen župného zastupiteľstva v Užhorode. Vo februári 1919 bol zvolený za poslanca do *sojmu Ruskej krajiny*, ktorým sa maďarská vláda snažila udržať Podkarpatsko vo zväzku s Maďarskom. Po komunistickom prevrate v Maďarsku prešiel z promaďarskej na pročeskoslovenskú štátnu orientáciu. Ako člen *Centrálnej ruskej národnej rady* sa otvorene angažoval v prospech pripojenia Podkarpatskej Rusi k ČSR. V rokoch 1921-1934 pôsobil vo funkcii generálneho riaditeľa Podkarpatskej banky v Užhorode, v rokoch 1928-1935 bol starostom Užhorodu. 15.2.1935 bol menovaný do funkcie guvernéra Podkarpatskej Rusi. Po tom, čo ho ministerský predseda Jan Syrový 9.10.1938 odvolal z funkcie, sa utiahol do ústrania na svoj statok v Čertiži pri Užhorode. Tam krátko na to, 21. decembra 1938 zomiera. Bližšie pozri Pop, I.: *op. cit.*, s. 111-112.

⁶⁴ Súbor návrhov zákonov a vládných nariadení o uskutočnení prvej etapy autonómneho zriadenia Podkarpatskej Rusi na podklade porád koaličných strán uznesených a schválených 31.10.1936 v Užhorode. NAČR, fond PMR, kartón 231, sign. 872.

podkarpatskoruských koalíčných politikov vytrhnúť štátny aparát zo supremacie českej byrokracie a zabezpečiť najmä v civilnej správe samosprávne rozhodovanie. Koalíčný návrh sa stal podkladom pre rokovania s Hodžom, ku ktorým došlo koncom roku 1936. Koalíčný návrh sa pri prvom rokovaní 10.12.1936 nestal teda pre vládu prijateľným riešením. Mal sa však predsa prerokovať s jednotlivými ministerstvami, čo celé rokovanie prenášalo do najťažšej fázy.⁶⁵

Začiatkom roku 1937 sa rokovania podkarpatskoruských politikov s Hodžom obnovili. Postupne sa konali v Prahe v dňoch 12. a 26. februára, 3. až 5. marca a znovu 10. marca.⁶⁶ Na stretnutí 12.2.1937 rozviedol Hodža svoje ponímanie decentralizácie ako aj stav rokovaní v správnej sfére.⁶⁷ Koalíční podkarpatskoruskí predstavitelia (E. Bačinský, A.Vološin, J. Révay) sa nenechali iritovať pri sledovaní svojich zámerov rámcom, ktorý sa snažil určiť rokovaniam Hodža, a vystupovali s novými požiadavkami.

Po tomto stretnutí Hodžu s podkarpatskoruskými koalíčnými politikmi sa rokovania o „prvú etapu autonómie“ presunuli na úroveň rezortných ministerstiev a správy. V tejto rovine narazili koalíčné návrhy zákona na urputný odpor byrokracie v Prahe aj v Užhorode. Zvlášť vytrvalo argumentoval proti navrhovanému riešeniu viceguvernér a krajský prezident Jaroslav Mezník (vo funkcii od 1. januára 1937 po odvolaní Antonína Rozsypala), ktorý pochopiteľne ako šéf administratívy a tým pádom výkonnej moci, mal záujem na tom, aby kompetencie guvernéra neboli príliš rozšírené, lebo by sa tak stalo na úkor jeho právomocí.

Hodža musel viesť s byrokraciou ministerstiev ešte ťažký zápas, kým sa mu podarilo presadiť myšlienku obmedzenej autonómie na regionálnej báze. Jeho úloha bola o to ťažšia, že koalíční poslanci a senátori z Podkarpatskej Rusi sa nenechali odbiť maličkosťami. Pri rokovaní 26. februára 1937 sa ukázali nemalé názorové rozdiely.⁶⁸ Podkarpatskoruskí politici sa postavili predovšetkým proti tomu, aby sa kompetencie guvernéra v záležitostiach školstva určili vládnym nariadením. Na ministerských návrhoch postrádali, že nevyšli v ústrety ich návrhu v otázkach českých škôl, krajskej správy a personálnych záležitostí. Požadovali, aby guvernér predsedal zasadaniam krajského zastupiteľstva a mohol ovplyvňovať rozhodnutia tohto grémia. Hodža sa pokúšal presvedčiť vyjednávačov, aby v záujme urýchlenia „prvej etapy autonómie“ upustili

⁶⁵ Suško, L.: *op. cit.*, s. 40.

⁶⁶ Pop, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005, s. 351.

⁶⁷ Záznam o jednaní zástupcov koalíčných strán Podkarpatskej Rusi s premiérom Hodžom dňa 12.2.1937. NAČR, fond PMR, kartón 231, sign. 872.

⁶⁸ Záznam o priebehu rokovaní zo dňa 26. februára 1937. NAČR, fond PMR, k. 231, sign. 872.

od niektorých požiadaviek a pristúpili na kompromisné riešenie, ktoré aj tak malo mať len dočasný charakter, dokiaľ nebude nahradené zvolaním snemu Podkarpatskej Rusi.⁶⁹

Koaliční podkarpatskoruskí politici sa usilovali vytvoriť z funkcie guvernéra už základňu pre budúcu autonómiu, snažiac sa vydobýť mu autonómne, temer nezávislé postavenie, v určitom zmysle protiváhu vláde a jej aparátu, zatiaľ čo Hodža ho pokladal za štátneho funkcionára podriadeného vláde, ktorý mal len zvláštne právo presadzovať špecifické záujmy podkarpatskoruského obyvateľstva v rámci danej vládnej politiky. Z politikov najmä Julián Révay vystupoval za pozdvihnutie guvernérскеj moci ako rozhodujúcej autority v krajine a odmietal paralelnosť štátnych a krajinských inštitúcií. Uvedomoval si, že pri slabosti krajiny neexistuje žiadna protiváha silnej štátnej moci, reprezentovanej krajinskou exekutívou a celoštátnymi mocenskými orgánmi. Hodža sa však nenechal odradiť od svojho ponímania obmedzenej autonómie.

Rozdiel medzi Hodžom a Révayom bol citel'ný aj pri nasledujúcom rokovaní 3. marca 1937, hoci sa ukazovali už aj určité pokroky na ceste ku kompromisu. Rozdiely existovali predovšetkým v otázke potvrdzovania starostov, menovania notárov a samosprávy. Révay zdôraznil, že pre neho je otázka guvernérovej kompetencie v personálnych záležitostiach kardinálnou požiadavkou. Keď to nie je možné zariadiť, môže sa zjednotiť funkcia guvernéra a krajinského prezidenta. Hodža sa vyhol tejto požiadavke proukrajinského radikála ochotou vyjsť v ústrety v otázke rozšírenia kompetencie guvernéra, ale len v určitých záležitostiach. Argumentoval pritom malými skúsenosťami aparátu guvernéra a tým, že následky neúspechu takéhoto rozsiahleho projektu autonómie by boli pre ďalšiu budúcnosť Podkarpatskej Rusi nesmierne.⁷⁰

Hodžove apely ku kompromisu a umiernenosti požiadaviek však sotva našli odozvu u podkarpatskoruských politikov. Révay, ktorý sa svojou silnou osobnosťou už skôr zmocnil vedenia rokovaní na strane podkarpatskoruských politikov, nenechal sa ľahko odpútať od svojho cieľa, t.j. čo možno najširšej kompetencie guvernéra. V rokovaníach s predsedníctvom ministerskej rady 4. marca 1937 sa už znova ostro zasadzoval za silné právomoci guvernéra a za podriadenie českých škôl guvernérovi. Jeho požiadavky neboli druhou stranou akceptované.

V posledný deň rokovania 5. marca 1937 prejavil Hodža síce porozumenie pre jednotlivé menšie želania, v zásade však neprekročil hranice skromného umierneného regionalizmu, pričom sa v zásade mal zachovať centralistický princíp. Svojou ochotou

---

⁶⁹ Suško, L.: *op. cit.*, s. 43.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 44.

k tomu, aby sa široké záležitosti školstva podriadili kompetencii guvernéra, mohol však získať aspoň uspokojenie agrárnikov.⁷¹

Ministerský návrh z 10. marca 1937, konečný výsledok rokovaní Hodžu s koalíčnymi podkarpatskoruskými predstaviteľmi, nemohol uspokojiť radikálnejšiu časť politikov na čele s Révayom. Návrh mal výrazné črty kompromisu. Predpokladal predovšetkým iniciatívne právo guvernéra voči vláde. Ďalej prihliadol k právomoci guvernéra v otázke cirkví, čiastočne aj miestnej správy a školstva, väčšmi v jazykovej otázke a pri predsedaní zasadaniam krajinského zastupiteľstva. Niektoré kompetencie mali byť dodatočne stanovené vo vládnom nariadení, ako napr. v otázkach kultúry, školstva, jazyka a správy. Zákon č. 172/1937 Zb. z. a n. z 26. júna 1937 obsahol zdĺhavé úsilie o uskutočnenie „prvej etapy autonómie“ aj v legislatívnej forme a dal bodku za týmto prvým pokusom vlády o čiastočné riešenie podkarpatskoruského problému.

Výsledky rokovaní o rozšírení kompetencií guvernéra zaiste nezodpovedali prehnaným očakávaniam koalíčných politikov, že dosiahnuté riešenie vytvorí bázu pre budúce autonómne usporiadanie. Len propagandistická potreba a snaha využiť dohodu proti maďarskému revizionizmu i domácej opozícii viedli vládu k príliš precenenému hodnoteniu týchto opatrení ako „prvej etapy autonómie“. V skutočnosti sa dosah zákona nemohol prejaviť ani tak, ako sa očakávalo, ani v takej miere, ako zneli jeho formulácie. Skutočný rozsah guvernérových kompetencií bol stanovený príliš obmedzene a nemohol ovplyvniť pomer síl medzi opozíciou a koalíciou na Podkarpatskej Rusi a prispieť ku konsolidácii pomerov na východe republiky. Opozícia (Bródy, Fencik) odmietla dosiahnuté riešenie ako kamufláž, a štátotvorným stranám zas takáto „miniaturna autonómia“ nijako neprosperla. Vládnuca garnitúra sa týmto nezbavila páľčivého podkarpatskoruského problému.⁷²

Čo sa týka samotného zákona *O dočasnej úprave právneho postavenia guvernéra Podkarpatskej Rusi a o súvislých opatreniach organizačných* (zákon č. 172/1937 Zb. z. a n. zo dňa 26. júna 1937), tak to nebol zákon, ktorý by sledoval zakotvenie a realizáciu autonómie. Táto právna norma bola okrem iného dôkazom neustávajúceho politického „chytráčenia“ vládnucej garnitúry, reálne smerujúceho i v časoch pre republiku ťažkých k posilňovaniu centralizácie v správe štátu, a snahy navonok opäť demonštrovať záujem štátnej moci riešiť (v zmysle prevzatých a ďalej rozpracovávaných záväzkov) osobitné postavenie tohto územia v pomere k unitaristickému Československu. Výsledkom bol

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibid.*, s. 45.

hybridný tvar vnútornej štruktúry *Krajiny podkarpatskoruskej* (podľa zákona č. 125/1927 Zb. z. a n. zo dňa 14. júla 1927 o organizácii politickej správy) s autonómnymi prvkami obsiahnutými vo vládnom nariadení č. 356/1920 Zb. z. a n. o zmene generálneho štatútu Podkarpatskej Rusi zo dňa 26. apríla 1920. Bola to teda modifikácia vnútornej organizácie správy tohto územia, odlišujúca sa stále platným a účinným zákonom č. 125/1927 Zb. z. a n. od usporiadania v ďalších troch zriadených krajinách: českej, moravskosliezskej a slovenskej.⁷³

V zmysle §1 zákona č. 172/1937 Zb. z. a n. stál na čele Podkarpatskej Rusi guvernér, a nie ako v ostatných krajinách krajinský prezident. Jeho postavenie, menovanie a odvolávanie korešpondovalo s ustanoveniami nového (zmeneného) generálneho štatútu (vládne nariadenie č. 356/1920 Zb. z. a n. z 26. apríla 1920). Napriek novovyjadreným oprávneniam guvernéra vo vzťahu ku krajinskému zastupiteľstvu a krajinskému výboru (§5 odstavec 1 zákona č. 172/1937 Zb. z. a n.) z nového generálneho štatútu si preniesol a zachoval len postavenie reprezentačného orgánu, ktorého rozhodovacia právomoc vo veciach vymedzených v §5 odst. 2,⁷⁴ bola obmedzená s prihliadnutím na návrh krajinského úradu alebo na dohodu s viceguvernérom (§6 zákona č. 172/1937 Zb. z. a n.). Jeho zástupcom v zmysle §9 zákona bol viceguvernér s právnym postavením krajinského prezidenta ako prednosta krajinského úradu v Užhorode. V zmysle ustanovení nového generálneho štatútu sa teda zachovalo postavenie viceguvernéra stojaceho na čele podkarpatskoruského správneho aparátu ako skutočnej hlavy tohto územia. Viceguvernér v zmysle ďalších ustanovení §9 zastupoval guvernéra, ak bol ním poverený, ale i v prípade, že guvernér z akýchkoľvek dôvodov nemohol zastávať svoj úrad, resp. v situácii, ak úrad guvernéra nebol obsadený. Nihilizácia významu postavenia guvernéra je tiež zvýraznená tým, že ho mohol v úrade zastupovať aj úradník poverený vedením krajinského úradu. Pozícia tohto jedného zo symbolov sľubovaného autonómneho postavenia Podkarpatskej Rusi bola veľmi vratká a celkom závislá od centrálnej moci. Túto skutočnosť nemohlo zlepšiť ani zriadenie celkom nového úradu – Kancelárie guvernéra Podkarpatskej Rusi (§11 zákona č. 172/1937 Zb. z. a n.), zriadeného na spravovanie záležitostí patriacich do pôsobnosti guvernéra.⁷⁵

---

⁷³ Mosný, Peter: Vývoj právnej úpravy autonómneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmníchovskej Československej republike, in: *Nové obzory 30. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, s. 45.

⁷⁴ § 5 odst. 2: „Guvernérovi patrí vo verejnej správe Podkarpatskej Rusi zatiaľ pôsobnosť vo veciach jazykových, vyučovacích, náboženských a vo veciach miestnej správy v rozsahu stanovenom v tomto zákone...“

⁷⁵ Mosný, P.: *op. cit.*, s. 46.

Z hybridnej atypickej štruktúry organizácie tohto územia a jeho správy osobitne vybočoval orgán v ústavnom zákone č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29.2.1920 nepredpokladaný, no už v novom generálnom štatúte z 26.4.1920 protiprávne zakotvený, ktorého postavenie bolo v §17 zákona č. 172/1937 Zb. z. a n. vyjadrené takto: „Na dobu, pokiaľ bude ustanovený snem Podkarpatskej Rusi, zriaďuje sa guberniálna rada ako poradný zbor guvernéra.“ Výlučné prvky v tomto zákone takto ustanoveného orgánu ako orgánu reprezentujúceho centralizáciu štátnej správy na danom území vychádzajú nedvojzmyselne z jeho zloženia. *Guberniálnu radu* v zmysle §19 zákona č. 172/1937 Zb. z. a n. tvorilo 24 členov, jednak všetci členovia krajinského úradu, jednak deväť členov volených krajinským zastupiteľstvom a deväť členov menovaných a odvolávaných vládou na návrh guvernéra.

Všetky spomenuté administratívno-správne opatrenia, nikdy nerealizujúce autonómne zriadenie, boli až do konca prvej ČSR z hľadiska medzinárodného práva porušením jej noriem. Skutočnosť, že v domácich podmienkach neboli nikdy do života ČSR zavedené ustanovenia §3 odst. 1 až 9 ústavného zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. vo vzťahu k Podkarpatskej Rusi, bolo v plnom rozsahu a zodpovednosti konaním protiústavným. A ako také sa malo stať predmetom rokovania ústavného súdu.⁷⁶

Otáznosť dosiahnutého riešenia zákona č. 172/1937 Zb. z. a n. sa markantne prejavila už o pár mesiacov neskôršie, keď práve v záležitostiach zákonom určených guvernérovi, v otázkach vyučovacieho jazyka na školách došlo k búrlivému rozvíreniu politickej hladiny medzi ruským a rusínskym smerom na jednej strane a smerom ukrajinským na strane druhej. Spor bol vyvolaný následkom uskutočnenia plebiscitu o vyučovanom jazyku, ktoré medzi rodičmi školopovinných detí usporiadal školský referát ministerstva školstva. Technické uskutočnenie plebiscitu, jeho nepripravenosť ako aj postavenie možnosti voľby – jazyk „ruský“ (splývajúci v povedomí väčšiny rusínskeho ľudu s pojmom „rusínsky“) a jazyk „ukrajinský“ – dokumentovali nielen nevhodnosť metód prevažne českej správy v národnostne nevyzreлом organizme, ale aj vitálnosť rozdielov a rozporov medzi kultúrno-národnostnými prúdmi a nedostatok vôle k zjednoteniu, ktorý režim dovoľoval, aby uskutočnenie autonómie stále odkladal.⁷⁷ Tzv. jazykový plebiscit sa uskutočnil 14.9.1937. Podľa nariadenia ministra školstva sa rodičia mali rozhodnúť, podľa ktorej jazykovej učebnice by sa mali ich deti učiť, či podľa *Ruskej gramatiky* Ivana Paňkeviča alebo *Grammatiky russkavo jazyka* Jevmenija Sabova. Voľ-

⁷⁶ *Ibid.*, s. 47.

⁷⁷ Suško, L.: *op. cit.*, s. 52.

ba sa tak mala konať medzi ukrajinskou (Paňkevič) a ruskou (Sabov) učebnicou, teda fakticky medzi ukrajinskou a rusínskou národnostnou orientáciou obyvateľstva Podkarpatskej Rusi. Výsledok plebiscitu znamenal drvivú porážku pre ukrajinských nacionalistov. Pre 4/5 obyvateľov Podkarpatskej Rusi bol pojem „ukrajinský“ stále cudzí.⁷⁸

Výsledok plebiscitu znamenal výrazné, jednoznačné víťazstvo ruského a rusínskeho smeru a prirodzene vzbudil odpor ukrajinského smeru, ktorý poukazoval na podvedomé stotožnenie „ruského“ jazyka u obyvateľstva s miestnym jazykom „rusínskym“. Rozhorčený protest ukrajinského tábora proti nesprávnemu postupu správy poškodil znova autoritu režimu na Podkarpatskej Rusi nielen v očiach prívržencov ukrajinského smeru, ale ďalšie prehmaty správy a centralistická húževnatosť prehľbovali nad’alej priepasť medzi politickou sférou a štátnou mocou, reprezentovanou stále väčšmi neobľúbenejšou, prevažne českou byrokraciou.⁷⁹

---

⁷⁸ Pop, I.: *op. cit.*, s. 353.

⁷⁹ Suško, L.: *op. cit.*, s. 47.

VI. Snahy o autonómiu v roku 1938 do Mníchova

V priebehu roku 1938 podstatne vzrástlo medzinárodné napätie. Anšlus Rakúska predznamenal, že najbližším cieľom Nemecka bude ČSR, pretože v nej žilo mnohopočetné obyvateľstvo nemeckej národnosti a práve nacistické Nemecko malo byť akýmsi jeho patrónom. Rastúca moc *henleinovcov* spolu s naliehaním Varšavy a Budapešti inšpirovali aj nacionalistické hnutia maďarskej a poľskej menšiny a tiež slovenských a podkarpatskoruských autonomistov k ostrejšiemu kurzu za autonómiu a maskovane aj v prospech iredenty. Na Podkarpatskej Rusi znova ožila idea vytvorenia autonomistického bloku. Nálada obyvateľov Podkarpatskej Rusi bola výrazne ovplyvnená autonomistickými požiadavkami. Málokto už pochyboval o blížiacom sa zavedení autonómie.

Po predošlých nesmelých kontaktoch s opozičnými politikmi predstavovalo stretnutie Bačinského s Fencikom a Bródym v apríli 1938 významnejší krok k súčinnosti vládnucich agrárnikov s opozíciou, pripravujúc cestu pre postupné zjednocovanie koalíčných a opozičných síl, ktoré sa pohlo dopredu pri príležitosti príchodu „karpatskoruskej“ delegácie z USA, ktorú viedol Alexej Gerovský⁸⁰ začiatkom mája 1938. Prečo mal mať príchod americkej rusínskej delegácie pre politický život na Podkarpatskej Rusi taký význam? Pre Rusínov, podobne ako pre Slovákov, predstavovala vyspelá a finančne silná emigrácia v zámorí nezanedbateľnú autoritu, u ktorej hľadali pomoc podkarpatskoruskí predstavitelia pri svojej politickej a ekonomickej slabosti doma. Politici, ako napríklad Fencik, si uvedomovali túto situáciu už skôr a podnikli cesty za krajanmi do USA (Fencik tak učinil v rokoch 1934-1935). Na strane druhej aj osobnosť vedúceho delegácie A. Gerovského vzbudzovala oprávnenú pozornosť politických predstaviteľov Podkarpatskej Rusi, ale aj čs. vlády a dokonca aj polície. Na Gerovského bol totiž 5. apríla 1938 v Košiciach vydaný zatykač. Nie je celkom jasné, ako došlo konečne na jar 1938 k tolerovaniu Gerovského v delegácii amerických Rusínov a dokonca k jeho pove-

---

⁸⁰ Alexej Gerovský (1883-1972) – právnik, publicista, politik rusofilského smeru, vnuk Adolfa Dobrjanského, poradca ruského ministra zahraničných vecí pre rakúsko-uhorské záležitosti (1915-1917). Viedol ostrú kampaň proti čs. štátu. Boj za autonómiu Podkarpatskej Rusi spojil so zápasom o emancipáciu pravoslávnej cirkvi. Bol *šedou eminenciou* podkarpatskoruského pravoslávneho hnutia. Mal prístup do najvyšších štátnych a cirkevných kruhov v Kráľovstve SHS. Po strate čs. občianstva sa usadil v Belehrade. Spojil sa s maďarskou iredentou. V roku 1929 ho vyhostili z Kráľovstva SHS a odišiel do USA, kde sa stal generálnym tajomníkom *Karpatskoruského zväzu*. V roku 1936 založil v New Yorku tlačovú agentúru KARUS, financovaná bola z Nemecka a Maďarska. V januári 1937 organizoval v New Yorku *Kongres podkarpatských Rusínov*. Počas a po II. sv. vojne žil v USA. Zomiera 17.4.1972 v New Yorku. Bližšie pozri Pop, I.: *Podkarpatská Rus – osobnosti...*, op. cit., s. 90-93.

reniu sprostredkovacími službami pri rokovaníach s podkarpatskoruskými politikmi. Iste tu rozhodujúcu úlohu zohrala snaha Milana Hodžu, aby sa dosiahla dohoda s podkarpatskoruskými politikmi a vyrovnanie s Podkarpatskou Rusou na princípe obmedzenej samosprávy.⁸¹

Americká delegácia (A. Gerovský, I. Jančišin, I. Popp) sa vydala na cestu v 27. apríla 1938⁸² a začiatkom mája sa zastavila v Paríži, kde navštívila čs. ambasádu.⁸³ Z Paríža Gerovský odoslal 3. mája telegram obom národným radám, ruskej i ukrajinskej, aby vyslali svojich zástupcov na rokovanie do Paríža. Obe rady sa však uzniesli odmietnuť pozvanie do Paríža. Bródy však uznesenie Centrálnej ruskej národnej rady nerešpektoval a 7. mája odcestoval do Paríža. Keď teda prišla americká delegácia 11. mája do Prahy, bola už zrejme ovplyvnená Bródym. Bródy videl od začiatku v americkej delegácii vítanú príležitosť na rozpútanie autonomistickej kampane a snažil sa preto, aby program delegácie mal čo najslávnejší ráz. Tieto okolnosti vzbudzovali oprávnené obavy policajných orgánov a vlády, že Gerovský bude pôsobiť negatívne v zhode s Bródym. Už 10. mája 1938 však bol súdne zrušený zatykač na Gerovského, čo iste súviselo so zmenou postoja ku Gerovskému, ktorú priviedol premiér Milan Hodža. Hodža musel vyvinúť v tejto veci značné úsilie, lebo ešte 8. mája prevažoval vo vládnych kruhoch negatívny postoj ku Gerovskému. Nakoniec vláda dala súhlas k pôsobeniu Gerovského v delegácii na čs. území, keď ten privolil, že sa bude riadiť pokynmi, ktoré mu budú sprostredkované vrchným ministerským komisárom dr. Barányim a tlačovým referentom kancelárie guvernéra Fedorom Skrálom, ako aj koalíčnými predstaviteľmi, ktorí aj sprevádzali americkú delegáciu. F. Skrál bol inštruovaný, aby program delegácie bol vždy posunutý, aby sa menil smer, čím sa malo znemožniť aranžovanie privítaní delegácie Bródym.⁸⁴

Príchod americkej delegácie do Užhorodu v polovici mája 1938 znamenal teda nepochybný obrat vo vládnej politike a nemenej aj v politickom živote Podkarpatskej Rusi. Vláda medzitým predsa len dospela k poznaniu, že treba uvažovať aj o nejakom, i keď obmedzenom autonomistickom projekte. Nielen Bródy, ale aj ostatné ostatné politické sily na Podkarpatskej Rusi spojili s príchodom americkej delegácie nádeje na vy-

---

⁸¹ Suško, L. *op. cit.*, s. 52.

⁸² Opis správy z čs. generálneho konzulátu v New Yorku z 29. apríla 1938 adresovanej vyslanectvu ČSR vo Washingtone, čs. konzulátom v Clevelande a Pittsburgu a ministerstvu zahraničných vecí v Prahe o ceste delegácie amerických Rusínov do Európy. Archiv Kanceláre prezidenta republiky, fond Kancelár prezidenta republiky, kartón 14, inventárne číslo 904, signatúra Podkarpatská Rus 718/1938.

⁸³ Opis správy vyslanectva ČSR v Paríži z 5. mája 1938 adresovanej čs. ministerstvu zahraničných vecí v Prahe. AKPR, fond KPR, kartón 14, inv. č. 904, sign. PR 726/38.

dobytie moci z rúk českej byrokracie a zostrili metódy súperenia. Zvlášť Fencik, ktorý s nevôľou pozoroval Bródyho značný vplyv na členov delegácie a cítil sa odstrčený, zaujal voči delegácii a hlavne proti Gerovskému ostré stanovisko, obviňujúc ho, že túži stať sa guvernérom. Aj predstavitelia ukrajinského smeru zaujali od začiatku jednoznačne odmietavé stanovisko k delegácii, ktorá bola rusofilskej orientácie a v podozrení, že je promaďarská. Koaličné strany sa zas mali na základe dohody s úradmi správať voči Gerovskému rezervovane. Najmä českí predstavitelia agrárnej, národnosocialistickej a národnodemo-kratickej strany na Podkarpatskej Rusi sa správali k delegácii nedôverčivo, lebo mohla prispieť k tej nenávidenej autonómii. Rusínski činitelia týchto strán boli zas zaujatí a plní očakávaní.⁸⁵

Najväčšie obavy z pôsobenia americkej delegácie mal viceguvernér Jaroslav Mezník, spoľahlivá opora centralistického režimu. Mezníkove smernice úradom o postoji k delegácii naznačovali, že sa pokúsi stlačiť váhu príchodu delegácie len na najužší reprezentatívny rámec, ktorý by jej nedovolil účinne zasiahnuť do pretvorenia štátoprávneho postavenia krajiny. Delegácii tak boli dané dosť prísne medze. Policajný aparát pracoval pri kontrole americkej delegácie a Bródyho spoľahlivo a nenápadne. Húževnaté pokusy Bródyho o prekročenie tejto bariéry boli v zárodku znemožnené jeho odporcami, ním aranžované privítania delegácie v obciach okamžite odhalené a demonštrácie hladu zmarené. Úrady potom ešte viac zovreli kruh okolo delegácie. Ale ani takto nezabránili neprijemným incidentom, ku ktorým dochádzalo hlavne na východnom Slovensku, kde pohotovosť úradov zrejme nedosahovala takú úroveň ako úradov pod Mezníkovým vedením na Podkarpatskej Rusi. Ale nechýbali ani na Podkarpatskej Rusi, kde sa o to postarali rovnakou mierou Fencik a Bródy, ktorí inscenovali „ľudové demonštrácie“ a sťažnosti. Najbúrlivejšie obštrukcie robil pritom Fencik, kombinujúc obdobné útoky proti Gerovskému s buntošením obyvateľstva proti úradom. Z protestov ľudu zaznamenala Gerovského skupina najčastejšie tieto sťažnosti: česká kolonizácia, bieda, nedostatok pracovných príležitostí, zákaz zbierania lesných plodov, nedostatok pastvín, odnárodňovanie, české a slovenské školy, jazyk úradných nápisov a vyhlášok, správanie sa četníctva, exekútorov, lesného personálu, finančných orgánov.⁸⁶ Cesta americkej delegácie rusínskymi oblasťami východného Slovenska v dňoch 24.-27. mája 1938 upevnila v nej predovšetkým presvedčenie, že tunajší ľud a inteligencia sa sťažujú hlavne na slo-

---

⁸⁴ Suško, L.: *op. cit.*, s. 53.

⁸⁵ *Ibid.*, s. 54.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 56.

vakizáciu škôl. Delegácia si však odnášala z východného Slovenska predsa len cenný dokumentačný *corpus delicti* československej správy v rusínskych oblastiach – mizerný ovsenný chlieb z Osturne, aby ho ukazovali v USA ako dôkaz, v akej biede žije rusínske obyvateľstvo v ČSR. Aj keď priebeh cesty americkej delegácie na Slovensku nebol taký búrlivý ako na Podkarpatskej Rusi, predsa len zapôsobil jej príchod na rusínske hnutie a vliadol mu nové impulzy, vzbudiac zároveň zvýšený záujem o osud Rusínov. Otvorenou otázkou zostáva reakcia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na cestu delegácie, najmä keď táto znova rozprúdila boľavý problém posunutia hraníc Podkarpatskej Rusi až k Popradu. HSEŠ však takéto túžby rezolútne zamietala.

Rozsiahly cestovný program delegácie bol len akýmsi inventarizovaním rusínskych ťažkostí a v malej miere aj úspechov, napr. pri budovaní školstva. Gerovský mal však predovšetkým politické ambície. Keďže spočiatku bol vylúčený z rokovaní strán, sústredil sa na kontaktovanie s nimi prostredníctvom obidvoch národných rád, ktoré boli strešnými organizáciami a umožňovali preto ľahšiu orientáciu a rokovania. 29. mája 1938 sa americká delegácia zúčastnila na dôvernej porade *Prvej ruskej (ukrajinskej) centrálnej národnej rady* a 30. mája na verejnom zhromaždení *Centrálnej ruskej národnej rady* v Užhorode. Predstavitelia oboch rád predniesli temer totožné požiadavky, išlo predovšetkým o pripojenie rusínskych oblastí východného Slovenska k Podkarpatskej Rusi a o konkrétne opatrenia na odovzdanie moci Rusínom. Na schôdzi Gerovský vyzýval na dohodu s ukrajínským smerom a otvorene sa priznal k sprostredkovateľským službám pre vládu. 31. mája sa konala spoločná schôdza oboch rád o jednotnej platforme voči vláde, ktorá však aj napriek Bródyho ochote ku kompromisom stroskotala na nedôvere predstaviteľov ukrajinského smeru cítiacich sa stále v inferiorite. Americká delegácia sa tejto spoločnej schôdze nezúčastnila, lebo medzitým už odcestovala do Prahy, kde jej bola 4. júna 1938 udelená audienca a mohla jednat' o výsledkoch rokovaní s premiérom Hodžom.⁸⁷ 5. júna 1938 sa delegácia zúčastnila aj osláv 20. výročia uzavretia Pitsburskej dohody v Bratislave. Gerovský videl určité nebezpečenstvo pre Podkarpatskú Rus, lebo ľudáci sympatizujú s poľskými zámermi, a preto bude potrebné dať pozor na činnosť ľudákov medzi Rusínmi na východnom Slovensku. 6. júna začala v Užhorode druhá etapa rokovaní, pri ktorej Gerovský, inštruovaný pokynmi premiéra Hodžu, už celkom neskrývane prevzal sprostredkovanie v rokovaníach vede-

---

⁸⁷ Správa Ivana Párkányiho z 3. júna 1938 o žiadosti americkej delegácie o audienciu. AKPR, fond KPR, kartón 14, inv. č. 904, sign. PR 858/38.

ných nielen s obidvoma radami, ale aj s jednotlivými politickými stranami.⁸⁸ Hodžove smernice isto naliehali na dohodu všetkých elementov, aj Maďarov a Židov, čo by politickú klímu ozdravilo. Podstatou druhej fázy rokovaní sa stalo uzatvorenie dohody Bačinského s Bródyom 8. júna 1938 ako základu budúceho zjednotenia rusínskych zložiek. Diferencie a rozpory s ukrajinským smerom sa však nevyriešili do 12. júna, kedy Gerovský znova odcestoval do Prahy referovať premiérovi Hodžovi o výsledku. 16.-22. júna prebiehalo pod vedením Gerovského tretie kolo rokovaní, ktoré ukázali zásadný odpor voči dohode v Hodžovom (Gerovského) zmysle, a síce u dvoch elementov: českých funkcionárov a politikov koalície a taktiež u predstaviteľov ukrajinského smeru na čele s Révayom, ktorí začali znovu nedôverovať Gerovskému. Ten sa však ešte 22. júna vyjadroval optimisticky o dohode, ktorú znemožňujú len českí predstavitelia na Podkarpatskej Rusi. 23. júna sa konala audiencia u Hodžu, po ktorej Gerovský zamýšľal odísť do Paríža.⁸⁹

Gerovskému sa do 22. júna 1938 nepodarilo prelomiť politickú roztrieštenosť na Podkarpatskej Rusi a úspešne doviest' do konca rokovania o zjednotení podkarpatskoruských činiteľov na jednom návrhu autonómie, ktorý by sa predložil vláde. Stroskotal na nezmieriteľných rozporoch, ktoré rozdeľovali exponentov českej byrokracie a strán a domácich podkarpatskoruských politikov a v menšej miere aj na súperení oboch národných smerov, a najmä nedôvere ukrajinského smeru, ktorý sa oprávnenne obával Gerovského skutočných, tajných cieľov, ktoré zodpovedali intenciám maďarského revizionizmu. Neúspech Hodžových a Gerovského pokusov o vyriešenie podkarpatskoruskej otázky znamenal aj napriek tomu, že sledovali v skutočnosti diametrálne odlišné ciele, ďalšie komplikovanie problému a vyostrenie vzťahu podkarpatskoruských politikov k ústrednej moci.

---

⁸⁸ Suško, L.: *op. cit.*, s. 57.

⁸⁹ *Ibid.*, s. 58.

VII. Dôsledky Mníchova a vytvorenie prvej autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi

Začiatkom septembra 1938 stroskotali rokovania o autonómii Podkarpatskej Rusi medzi premiérom Hodžom a predstaviteľmi ukrajinského smeru, vedených Augustínom Vološinom. To sa už dialo v čase, kedy hrozilo nebezpečenstvo nemeckého vojenského zásahu kvôli sudetským Nemcom, ktorých záujmy sa rozhodol Berlín obhajovať.

Vývoj na Podkarpatskej Rusi bol úzko zviazaný s obrovskými geopolitickými zmenami v strednej Európe, ktoré priniesla *mníchovská dohoda* štyroch európskych veľmocí z 29.-30. septembra. ČSR musela Nemecku do 10. októbra odstúpiť rozsiahle územia, na ktorom žili *sudetskí* Nemci. Táto dohoda okrem iného stanovila lehotu troch mesiacov na vyriešenie problému maďarskej a poľskej menšiny v ČSR. Otázka maďarskej menšiny na juhu Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa stala prvoradou otázkou zahraničnopolitickej povahy, ktorá mala určiť budúcnosť týchto krajín. Maďarská vláda ju počas celej septembrovej krízy využívala na presadenie svojich revizionistických zámerov. Už do Bad Godesbergu, kde sa 22.-23. septembra znovu stretli britský premiér Arthur Neville Chamberlain a nemecký Führer Adolf Hitler, poslala maďarská vláda nótu, v ktorej nastolili dve požiadavky, a to prinavrátanie bývalých maďarských území patriacich ČSR a praktické zabezpečenie samourčovacieho práva Slovákov a Rusínov. Budapešť instrumentalizovala dobové politické heslo samourčenia národov, ako ho zaviedol Hitler, nielen na pripojenie maďarskej menšiny, ale aj na rozohranie hry o ďalší osud Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Maďarské vládne kruhy sa tak v diplomacii a politike pozdvihovali na bojovníkov za podkarpatskoruské samourčenie. Tento postoj Budapešti získaval na váhe najmä tým, že maďarské teritoriálne požiadavky boli vo všeobecnosti podporované Berlínom a *horthyovci* mohli okrem toho používať aj heslá na podporu požiadaviek samourčovacieho práva Slovákov a Rusínov. Budapešť tak po Mníchove nastolila kurz na získanie Slovenska a Podkarpatskej Rusi.⁹⁰

Na Podkarpatskej Rusi sa začali aktivizovať Maďari. V septembri 1938 vytvorili vlastnú národnú radu. Jej predsedom sa stal Aladár Vozáry. *Maďarská národná rada* začala intenzívnu propagandu, zakladali sa ilegálne bunky Národnej gardy (Nemzetör-

segu), ale okrem nich sa v pohraničných oblastiach začali potulovať teroristické oddiely pod vedením Ivana Héjaša.⁹¹

Nacistické Nemecko však zaujalo v otázke Slovenska a Podkarpatskej Rusi iné stanovisko ako Maďarsko. Výhodiskom pre neho boli strategické úvahy po Mníchove, že nie je v jeho záujme, aby sa na nemeckých východných hraniciach vytvoril blok vytvorený z Poľska a Maďarska. Preto najvyššie veliteľstvo brannej moci (Oberkommando der Wehrmacht) oznámilo 5. októbra 1938 svoje stanovisko proti vytvoreniu spoločnej poľsko-maďarskej hranice v Karpatoch, na úkor slobody Podkarpatskej Rusi. Rovnako rozhodné stanovisko voči Maďarsku zaujalo aj politické oddelenie Zahraničného úradu (Auswärtigsaamt) pod vedením jeho šéfa, štátneho podtajomníka Woermana. Hitler 8. októbra schválil priority Nemeckej ríše vypracované zahraničným úradom s odobrením autonomistických snáh Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Nariadil však, aby sa Nemecko vzhľadom na zahraničnopolitické súvislosti príliš neangažovalo.⁹²

V októbri 1938 sa teda vytvorila situácia, keď neoficiálni spojenci Nemecko a Maďarsko zaujali v otázke Podkarpatskej Rusi diametrálne odlišné stanovisko v otázke jeho štátnej príslušnosti. Hitler nemal vysokú mienku o vojenskej sile Maďarska a mal pochybnosti o schopnosti maďarskej armády uspieť v prípadnom konflikte s československým vojskom, aj keď po Mníchove značne oslabenom.

Zodpovedajúco ku krízovému vývoju medzinárodnej politickej situácie sa vyvíjajú aj vnútropolitický stav v Československu. Ešte začiatkom septembra Hodžova vláda nereagovala zodpovedajúco na rezolúciu Prvej Ruskej (ukrajinskej) centrálnej národnej rady zo 4. septembra. Rokovania delegácie pod vedením A. Vološina s vládou neboli úspešné, a to aj pod vplyvom „sudetskej“ krízy. Vládne kruhy nereagovali pohotovo ani na stále naliehajúce apely podkarpatskoruských politických strán, spolkov a ďalších organizácií. Ale zrejma bola aj latentná nedôvera ruského a rusínskeho smeru k ukrajinskému smeru a trenice medzi koalíciou a opozíciou. Za takýchto okolností sa nedarilo presadiť ani tie najnutnejšie personálne opatrenia, rozhodnutia predsedu vlády Jana Syrového boli polovičaté. Návšteva delegácie na čele s guvernérom Hrabarom u prezidenta Beneša 28. septembra 1938 s požiadavkami radikálnej zmeny⁹³ (hlavne nahradenie Jaroslava Mezníka vo funkcii viceguvernéra Podkarpatskej Rusi

⁹⁰ Suško, Ladislav: Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníčovskej – druhej ČSR, in: *Československá historická ročenka 1997*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 148.

⁹¹ Švorc, Peter: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov: Universum, 1996, s. 91.

⁹² Suško, L.: *op. cit.*, s. 149.

Alexandrom Beskidom) nakoniec nebola úspešná a taktický ťah ministra vnútra Černého, t.j. vymenovanie Alexandra Beskida za druhého viceguvernéra Podkarpatskej Rusi 1. októbra už podkarpatskoruským politikom nestačilo, najmä keď bezpečnostný aparát mal zostať v rukách J. Mezníka. Novú situáciu po mníchovskom diktáte charakterizovalo to, že 2. októbra všetci rusínski poslanci jednotne prehlásili, že Beskidovo vymenovanie vôbec neberú na vedomie a že žiadajú prevzatie celej správy krajiny Rusínmi.⁹⁴

Nakoniec sa za vyriešenie podkarpatskoruskej otázky politickou cestou postavili aj vplyvné vojenské kruhy v Užhorode na čele s generálom Olegom Svátkom. Generál Svátek sa 5. októbra obrátil na predsedu vlády Jana Surového s urgenciou začať okamžité rozhovory podkarpatskoruskými predstaviteľmi, aby sa napätá situácia upokojila. Navrhoval, aby vláda donútila rusínskych politikov písomne sa vyjadriť o ich postoji voči ČSR a aby sa zároveň obrátili s upokojujúcou výzvou na obyvateľstvo krajiny. Tým sledoval predovšetkým znemožniť záškodnícke pôsobenie horthyovskej propagandy s jej heslami o návrate Podkarpatskej Rusi k maďarskému štátu ako aj podobne zamerané aktivity poľských agentov. Okrem toho zamýšľal podkopať extrémistické aktivity ukrajinských radikálov z polovojenskej *Karpatskej Siče* (na čele s Dmytrom Klympušom)⁹⁵, ktorí si takto chceli vynútiť vytvorenie autonómie Podkarpatskej Rusi.

Okrem Karpatskej Siče sa vytvárali aj iné polovojenské oddiely: Andrej Bródy inicioval zakladanie *Kurtjakových gárd*, ktoré boli organizované podľa vzoru *Hlinkovej gardy* na Slovensku a Štefan Fencik pristúpil k vytváraniu konkurenčných polovojenských oddielov *čiernorubášnikov*.⁹⁶

Podľa projektu generála Svátka mali záväzné verejné výzvy k obyvateľstvu podpísať guvernér Podkarpatskej Rusi K. Hrabar, senátori E. Bačinský a J. Földessy a poslanci A. Bródy, Š. Fencik, I. Pješčak i J. Révay. Za iniciatívou generála Svátka sa však skrývala aj ťažko zastierateľná nedôvera k štátnej spoľahlivosti najmä Bródyho a Fencika, pretože orgány vojenskej kontrarozvedky a polície v Užhorode, Bratislave a Prahe mali vážne dôvody na podozrenie z vlastizrady.⁹⁷

V pomníchovskom období postupovali slovenskí a podkarpatskoruskí autonomisti voči Prahe spoločne. Na rokovaníach v Žiline sa ako pozorovatelia zúčastnili aj

---

⁹³ Návrh požiadaviek podpísaný Földessym, Bačinským, Pješčakom a Ščereckým. AKPR, fond KPR, kartón 14, inv. č. 910, sign. PR 1408/38.

⁹⁴ Suško, L.: *op. cit.*, s. 150.

⁹⁵ O polovojenskej organizácii *Karpatská Sič*, jej štruktúre, veliteľoch a príslušníkoch bližšie pozri Sterčo, Petro: *Karpato-Ukrajins'ka deržava. Do istoriji vyzvol'noji boroľby karpats'kych ukrajinciv u 1919-1939 rokach*. Lviv: Atlas, 1994, s. 80 etc.

⁹⁶ Švorc, P.: *op. cit.*, s. 91.

niektorí podkarpatskoruskí predstavitelia. Dohovorili sa na politickej spolupráci, pričom sporné otázky stanovenia krajinskej hranice mala riešiť spoločná komisia. Tieto dohovory však nemali dlhú trvácnosť, hlavne kvôli neustálym požiadavkám Rusínov posunúť hranice Podkarpatskej Rusi až po Poprad.

Rozhodujúce prípravné rokovania o rozsahu a povahe autonómie Podkarpatskej Rusi sa začali 8. októbra v Užhorode. Iniciovalo ich k tomu aj vyhlásenie autonómie Slovenska 6. októbra v Žiline. Hlavným organizátorom bol Alexej Gerovský. Pri rokovaníach jednoznačne protežoval Bródyho ako kandidáta na predsedu prvej podkarpatskoruskej autonómnej vlády. Na túto funkciu ašpiroval aj Štefan Fencik. Avšak Gerovský získal v prospech Bródyho autoritatívne ruský blok, takže Fencik sa nemohol proti Bródymu presadiť. 8. októbra došlo tiež k spoločnému rokovaniu oboch národných rád, ktoré vytvorili *Národnú radu Karpatskej Rusi* ako spoločný orgán. Tá sa prehlásila za jediný oprávnený orgán všetkých rusínskych území južne od Karpát, vrátane Prjaševščiiny. Požadovala od pražskej vlády odovzdanie moci do rúk podkarpatskoruských predstaviteľov. Na základe protokolu schváleného na spoločnom rokovaní oboch rád 8. októbra podstata požiadaviek spočívala v domáhaní sa tých istých práv, ktoré dostalo, alebo malo dostať Slovensko.⁹⁸ To jednoznačne ukazovalo, že ciele podkarpatskoruských a slovenských autonomistov boli až do vydobytia autonómie temer totožné.

Ďalší vývin zápasu o autonómiu Podkarpatskej Rusi súvisel s akciami pražskej vlády na usmernenie oboch národných rád a misiou Ivana Parkányiho, referenta v Kancelárii prezidenta republiky, od 4. októbra ministra pre záležitosti Podkarpatskej Rusi.

Na zasadnutí pražskej vlády 9. októbra informoval Ivan Parkányi členov vlády o najnovších udalostiach na Podkarpatskej Rusi. Oboznámil ich aj o tom, že guvernér Hrabar sa pod vplyvom Gerovského odmietol podpísať pod prehlásenie k podkarpatskoruskému obyvateľstvu, čo predstavovalo vyhlásenie občianskej neposlušnosti. Predseda vlády Syrový okamžite telefonicky oznámil Hrabarovi, aby podal demisiu, čo predstavovalo *de facto* odvolanie z funkcie. Vláda za guvernéra Podkarpatskej Rusi následne menovala ministra Ivana Parkányiho.⁹⁹ Gerovského, ktorý sa práve vtedy

---

⁹⁷ Suško, L.: *op. cit.*, s. 151.

⁹⁸ Bližšie pozri Sterčo, P.: *op. cit.*, s. 55-56.

⁹⁹ Ivan Parkányi rezignoval na funciu ministra pre záležitosti Podkarpatskej Rusi už 14. októbra 1938. Dobře poznal pomery na Podkarpatskej Rusi a vedel, že mnohí podkarpatskoruskí politickí predstavitelia sú v cudzích službách a že to bude mať neblahé následky. Nechcel niesť vo vláde zodpovednosť, a preto podal demisiu. Na želanie predsedu vlády Syrového zostal ešte určitú dobu vo funkcii guvernéra. Dňa 4. novembra sa vzdal aj tohto úradu, keď mu vývoj udalostí na Podkarpatskej Rusi dal za pravdu. Pop, I.: *Dějiny...*, *op. cit.*, s. 363.

zdržiaval v Prahe, zatkli. O pár hodín ho však polícia na orodovanie zo strany juhoslovenského vyslanca V. Protića prepustila.¹⁰⁰

Rozhodujúce rokovania o vymenovaní autonómnej vlády sa konali 10.-11. októbra v Prahe. Premiér Syrový konzultoval túto otázku s politickým *chameleónom* Gerovským, ktorý bez ostychu zdôrazňoval odhodlanie vedúcich podkarpatskoruských predstaviteľov dosiahnuť odvolanie krajinského prezidenta Mezníka a guvernéra Parkányiho. Zároveň Syrový sondaľoval možnosti vytvorenia vlády z viac-menej druhoradých politikov, ktorí boli lojálni Syrového vláde (I. Curkanovič, I. Andraško, I. Židovský). Rokovania po linke Praha – Užhorod však speli pomaly k výsledku. Pre vládu bolo veľkou nevýhodou, že okrem Parkányiho, ktorý však bol celkom bez politického vplyvu, sa nikto vo vláde v karpatskoruských záležitostiach poriadne nevyznal. Rokovania boli veľmi zdĺhavé, nakoniec sa podkarpatskoruským politikom podarilo presadiť také riešenie autonómie, aké získalo 6.-7. októbra Slovensko. Pražská vláda nakoniec schválila 11. októbra takéto zloženie prvej podkarpatskoruskej autonómnej vlády: predseda vlády – Andrej Bródy, minister vnútra – Edmund Bačinský, minister dopravy – Julián Révay, splnomocnený minister pre stanovenie hranice medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom – Štefan Fencik, štátni tajomníci – Ivan Pješčak a Augustín Vološin. Takéto zloženie vlády dokumentovalo prevahu predstaviteľov rusofilsko-rusínskeho smeru (štyria predstavitelia) nad prívržencami ukrajinského smeru (dvaja zástupcovia).¹⁰¹

---

¹⁰⁰ Suško, L.: *op. cit.*, s. 153.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 155.

VIII. Bródyho a Vološinove autonómne vlády

11. októbra 1938 sa obyvateľstvo na Podkarpatskej Rusi konečne dočkalo prvej podkarpatskoruskej autonómnej vlády. Pred Bródyho autonómnu vládu stálo mnoho problémov, ktorých riešenie vyvolávalo odpor a polarizovalo situáciu ako vo vláde, tak aj v spoločnosti. Skutočnou rozbuškou vo vnútornej politike bol Bródyho manéver s manipulovaním práva na sebaurčenie vo forme plebiscitu. Autonómna vláda 23. októbra rozhodla uskutočniť všel'udové hlasovanie v zhode s právom národov na sebaurčenie ako jedinej možnosti zachovania teritoriálnej integrity Podkarpatskej Rusi. Dokument podpísali všetci členovia autonómnej vlády. Myšlienku plebiscitu otvorene podporovali strany a spolky rusofilskej a rusínskej orientácie, židovské spolky, gréckokatolícka a pravoslávna cirkev. Proti tomu o pár dní neskôr vystúpili proukrajinské strany a spolky. Autonómna vláda obhajovala svoj postup tým, že čs. vláda porušuje svojou neschopnosťou chrániť celistvosť Podkarpatskej Rusi svoje medzinárodné záväzky zakotvené v saingermainskej mierovej zmluve, a preto je autonómna vláda oprávnená hľadať vlastné riešenie. Rozhodnutie autonómnej vlády o plebiscite bolo z právneho hľadiska protiústavné, okrem toho podkarpatskoruskí politici nemali v pražských vládnych kruhoch dobrú povesť.¹⁰²

Otázka arbitráže a plebiscitu sa stala predmetom rokovania pražskej vlády za účasti ministrov autonómnych vlád Slovenska a Podkarpatskej Rusi 25. októbra 1938. Väčšina zúčastnených sa vyslovila pre nemecko-taliansku arbitráž. Zatiaľ čo väčšina Rusínov prijala návrh arbitráže, Bródy sa ocitol v izolácii, pretože trval na plebiscite pod medzinárodným dohľadom a vyšiel s požiadavkou pripojenia Prjaševščiny k Podkarpatskej Rusi v prípade novej straty Užhorodu a ďalších miest. Ešte v ten istý deň bol Bródy čs. ministerstvom spravodlivosti obvinený z vlastizrady. Bol zbavený imunity a premiér Surový ho 26. októbra odvolal z funkcie autonómnej vlády. Ústredná vláda

---

¹⁰² Pop, I.: *op. cit.*, s. 365.

sa rozhodla menovať do tejto funkcie Petra Židovského, politika rusofilsko-rusínskej orientácie.¹⁰³

Československé úrady dostali pravdepodobne od nemeckých výzvedných miest informácie, že Bródy je plateným agentom Budapešti. Počas prehliadky jeho bytu tam našli pol milióna pengö a list, v ktorom Budapešť garantovala Bródymu titul baróna hneď po nastolení maďarského panstva na Podkarpatskej Rusi. Ukázalo sa tiež, že Autonómny poľnohospodársky zväz, ktorý Bródy viedol, dostával mesačne 50 tisíc korún ako finančnú podporu. Vyplácal ich maďarský konzulát v Bratislave. Bródyho zatkli a spolu s ním aj jeho ministra Štefana Fencika, ktorého usvedčili z poberania vysokých finančných súm od poľského vyslanca v Prahe W. Grzybowského.¹⁰⁴ Takto neslávne skončila prvá autonómna vláda Podkarpatskej Rusi.

Premiér Syrový vymenoval 26. októbra novú vládu pod vedením A.Vološina, ktorý mu skladal sľub vernosti republike telefonicky. Namiesto pôvodne vyhliadnutého kandidáta P. Židovského vláda nakoniec pristúpila na menovanie A.Vološina, a to na odporúčanie Berlína. V jeho vláde boli ešte E. Bačinský ako minister vnútra a J. Révay ako minister komunikácií, verejných prác, zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Takéto zloženie vyhovovalo aj politike nacistického Nemecka, využívajúcej spoluprácu silnej ukrajinskej emigrácie v Nemecku. Celkovým zložením vlády sa Vološinova vláda podstatne odlišovala od Bródyho vlády svojím prevažujúcim ukrajinským zameraním. Zároveň na návrh J. Révaya zastavila ústredná vláda činnosť všetkých politických strán. Jedinou politickou organizáciou zostalo *Ukrajinské národné zjednotenie*, vrcholný orgán všetkých organizácií ukrajinského smeru.

2. novembra 1938 sa vo Viedni uskutočnilo nemecko-talianske arbitrážne konanie. Podľa výsledného protokolu mala byť odstúpená v dňoch 5.-10. novembra značná časť územia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Podkarpatská Rus stratila 1 523 km², mestá Užhorod, Mukačevo a Berehovo, celkom 97 obcí so 173 233 obyvateľmi.¹⁰⁵ Novým sídlom Vološinovej vlády sa stalo mesto Chust. Hoci bol Vološin sklamaný arbitrážnym rozsudkom, vybudoval svoju zásadnú politickú líniu na spolupráci s nacistickým Nemeckom. Orientácia Vološina na Berlín vyplývala aj z rozloženia medzinárodných síl po viedenskej arbitráži. Maďarsko a Poľsko boli naďalej nespokojné s teri-

---

¹⁰³ *Ibid.*, s. 366.

¹⁰⁴ Švorc, P.: *op. cit.*, s. 95.

¹⁰⁵ Pop, I.: *op. cit.*, s. 370.

torialnými zmenami a usilovali sa naďalej pohltiť Podkarpatsú Rus. Maďarskí a poľskí diverzanti pokračovali naďalej vo svojich sabotážnych výčinoch.¹⁰⁶

V polovici novembra sa maďarská vláda pod vedením Bélu Imrédyho rozhodla k akcii proti Podkarpatskej Rusi. Horthy získal porozumenie u nemeckého vyslanca, ale generálny štáb maďarskej armády mal obavy. Československá armáda urobila do krajiny masívne presuny vojsk z ostatných oblastí a podriadila ich generálovi Svátkovi. Len Tisova slovenská autonómna vláda neverila v udržanie Podkarpatskej Rusi a navrhovala ju vymeniť za Košice, Nové Zámky a Rožňavu. Maďarská okupácia sa mala uskutočniť v dňoch 20.-21. novembra 1938. Maďarskej diplomacii sa podarilo oklamať Mussoliniho a získať prísľub 96 stíhačiek.¹⁰⁷ Avšak táto akcia, nekoordinovaná s Nemeckom vyvolala ostrú reakciu Berlína. Nacistické vedenie rázne zakročilo proti pripravovanej akcii. Pre Berlín bola takáto akcia neprijateľná, pretože by príliš demonštrovala maďarskú samostatnosť. Preto ju Berlín v spolupráci s Rímom rozhodnými diplomatickými demaršami znemožnili a označili chystaný vpád maďarskej armády na Podkarpatskú Rus za porušenie viedenskej arbitráže. Nacisti pritom používali argument o nemožnosti znevážiť prestíž Nemecka a Talianska ako arbitrov.¹⁰⁸ V Budapešti pochopili, že zvyšok podkarpatskoruského územia môžu získať len za cenu ďalšieho utuženia vzťahov s Berlínom. Pre Imrédyho vládu sa tak táto akcia skončila veľkou blamážou a o niekoľko mesiacov neskôr odstúpila.¹⁰⁹

Nacistické Nemecko používalo Podkarpatskú Rus ako tromf vo svojej politickej hre voči Poľsku, Maďarsku a Sovietskemu zväzu. Očakávania a nádeje podkarpatskoruského obyvateľstva nebral Berlín príliš do úvahy. Taktiež úvahy využiť Podkarpatskú Rus ako tzv. „ukrajinský Piemont“ pri budovaní *Veľkej Ukrajiny* neboli jednoznačné, keďže nemecké vedenie samo nemalo jasnú predstavu o vytvorení Veľkej Ukrajiny.¹¹⁰

V dňoch 19. a 22. novembra 1938 obidve komory Národného zhromaždenia prijali ústavné zákony o autonómii Slovenska a Podkarpatskej Rusi (zákon č. 328/1938 Zb. z. a n. z 22.11.1938). Oficiálny názov štátu sa zmenil na Česko-Slovensko. Predstavitelia ukrajinského smeru sa snažili presadiť zmenu dovtedajšieho názvu na nový – *Karpatská Ukrajina*, to sa im však nepodarilo. Bol ponechaný pôvodný názov. Ústavným zákonom bol zrušený úrad guvernéra i viceguvernéra, kancelária guvernéra a guberniál-

---

¹⁰⁶ Suško, L.: *op. cit.*, s. 159.

¹⁰⁷ Sterčo, P.: *op. cit.*, s. 177.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 179.

¹⁰⁹ Suško, L.: *op. cit.*, s. 160.

na rada Podkarpatskej Rusi. Do piatich mesiacov od vyhlásenia zákona mali byť vyhlásené voľby do snemu Podkarpatskej Rusi. Prvé zasadanie snemu mal zvolať prezident republiky do jedného mesiaca od konania volieb. Členov vlády mal menovať prezident republiky na návrh predsedníctva snemu. Autonómna vláda mala byť za svoju činnosť zodpovedná autonómnemu snemu Podkarpatskej Rusi.¹¹¹

Zákon o autonómii upevnil a stabilizoval mocenské postavenie autonómnej vlády a síl, ktoré stáli za ňou. Už predtým, 28. októbra vláda zastavila činnosť 14 politických strán a organizácií, čo úplne postihlo rusko-rusínsky smer. Hlavnými oporami režimu sa stalo *Ukrajinské národné zjednotenie* na čele s Fedorom Révayom a *Karpatská Sič* na čele s Dmytrom Klimpušom. Jej rady rozšírilo množstvo haličských utečencov, ktorí po zrážkach s poľskou políciou utiekli na Podkarpatskú Rus. Karpatská Sič spôsobila Vološinovej vláde veľké ťažkosti. Ich predstavy šli celkom pomimo a zmyšľania domáceho obyvateľstva i chustskej vlády. Nestali sa oporou, ale naopak, často prekážkou konsolidácie pomerov v krajine.¹¹²

25. novembra vydala autonómna vláda nariadenie o zavedení ukrajinského jazyka ako štátneho jazyka na území Podkarpatskej Rusi, čo však presahovalo jej právomoci.

Dňa 30. novembra bol za nového prezidenta zvolený Emil Hácha. Ten vymenoval 1. decembra novú ústrednú vládu na čele s Rudolfom Beranom a tiež novú autonómnu vládu, v ktorej zotrvali A. Vološin i J. Révay. O miesto v novej vláde prišiel predstaviteľ rusofilsko-rusínskej orientácie E. Bačinský.

Vološinova vláda sa usilovala upevniť stabilitu krajiny vo vnútri i navonok. Navonok sa to Vološin snažil dosiahnuť zvýšenou orientáciou na spoluprácu s Nemeckom. 30. decembra 1938 vydala autonómna vláda nariadenie o názve krajiny, ktoré stanovilo, že do definitívneho určenia názvu Podkarpatskej Rusi snemom sa môže používať tiež názov *Karpatská Ukrajina*. To bolo ďalšie porušenie ústavného zákona č. 328/1938 Zb. z. a n. zo strany autonómnej vlády.

Napätie však nepovoľovalo. Ukrajinské hnutie vyostrovalo vzťahy k Poľsku, ktoré malo strach z „Veľkej Ukrajiny“. Ústredná pražská vláda pochopila, že situácia na Podkarpatskej Rusi je vážna, a tak 16. januára 1939 menoval prezident Hácha na návrh vlády generála Leva Prchalu za ministra autonómnej vlády, čo sa stretlo so značným odporom. Dosiahol sa však kompromis, keď generálovi bola formálne zúžená právo-

¹¹⁰ Kotowski, Albert S.: „Ukrainisches Piemont“? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49/2001, s. 67 etc.

¹¹¹ Pop, I.: *op. cit.*, s. 375.

moc na rezort dopravy. Fakticky však mal príkaz v prípade potreby potlačiť ukrajinské nacionalistické hnutie.

IX. Veľkosť a tragédia Karpatskej Ukrajiny

20. januára 1939 bola zverejnená vyhláška o voľbách do snemu Karpatskej Ukrajiny. Prihláška jednotlivých strán k účasti vo voľbách mala byť podaná do 22. januára. Utajovanie vyhlášky bolo zámerné. Autonómna vláda predpokladala, že rusofilsko-rusínska opozícia nestihne včas podať prihlášku, a tým bude automaticky vyradená z účasti vo voľbách. Na schôdzi predstaviteľov bývalých rusofilsko-rusínskych strán a spolkov bol v Chuste vytvorený *Spolok podkarpatských Rusínov*, ktorý stihol podať prihlášku a zoznam svojich kandidátov vo voľbách do snemu. Prihláška však nebola prijatá a menovaní kandidáti hneď potom zatknutí príslušníkmi Karpatskej Siče. Politickí predstavitelia ruského smeru preto nesúhlasili s týmito voľbami kvôli ich zastrašovaniu zo strany ukrajinských nacionalistov a žiadali aj prezidenta republiky Háchu o ich zrušenie.¹¹³

Voľby do autonómneho snemu sa konali 12. februára podľa jednotnej kandidátnej listiny, na ktorú boli zaradení kandidáti vládnej strany Ukrajinského národného zjednotenia. Volebné miestnosti držali pod svojou kontrolou príslušníci Karpatskej Siče a sčítanie tiež. Vo voľbách získala vládna strana 92,54 % hlasov zo všetkých platných odovzdaných hlasov.¹¹⁴

Beranova vláda sa 6. marca rozhodla rázne zasiahnuť do pomerov na Karpatskej Ukrajine. Na návrh vlády prezident Hácha menoval novú autonómnu vládu. Z vlády bol

---

¹¹² Suško, L. *op. cit.*, s. 161.

¹¹³ Žiadosť predstaviteľov ruského smeru prezidentovi republiky o reorganizáciu autonómnej vlády a zrušenie vyhlásených volieb do snemu Podkarpatskej Rusi/Karpatskej Ukrajiny kvôli zastrašovaniu prívržencov ruského smeru ukrajinskými nacionalistami. AKPR, fond KPR, kartón 15, inv. č. 923, sign. PR 45/39.

¹¹⁴ Sterčo, P.: *op. cit.*, s. 129. Kompletné výsledky pozri *ibidem*, s. 242-252.

odstránený Julián Révay. Novým ministrom sa popri Vološinovi a Prchalovi stal Štefan Kločurak, ktorý dostal na starosť rezort hospodárstva, zdravotníctva a sociálnych vecí.

V noci z 13. na 14. marca uskutočnil tzv. generálny štáb Karpatskej Siče pokus o puč proti autonómnej vláde a čs. armádnym oddielom v Chuste. Avšak útok *sičovcov* na kasárne bol odrazený. Ráno 14. marca začali maďarské jednotky (so súhlasom Berlína) útok po celej dĺžke demarkačnej línie. Generál Lev Prchala vydal rozkaz na protiútok. Situácia sa však menila prekotným tempom. Slovenský snem vyhlásil v Bratislave nezávislý Slovenský štát. Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina ako autonómna súčasť ČSR sa tak ocitla v mocenskom vákuu. A.Vološin telefonicky Prahe oznámil, že jedinou možnosťou je vyhlásenie nezávislosti Karpatskej Ukrajiny. V poslednom rozhovore prezidentovi Háchovi poďakoval Vološin všetkým Čechom za dvadsať rokov spolupráce. Takéto gesto neurobil žiaden z vodcov národnostných menšín ČSR.¹¹⁵

A. Vološin v tento deň vyhlásil nezávislosť Karpatskej Ukrajiny a zloženie novej vlády. Požiadal nemeckú vládu, aby vzala Karpatskú Ukrajinu pod ochranu a zriadila nad ňou protektorát. 15. októbra sa gen. Lev Prchala neujal vrchného velenia čs. vojenských jednotiek na Podkarpatskej Rusi a poveril ním gen. Svátka, ktorý mal riadiť ústup. V ten istý deň popoludní sa začalo v budove chustského gymnázia prvé a zároveň posledné zasadnutie snemu Podkarpatskej Rusi/Karpatskej Ukrajiny. Snem vyhlásil nezávislosť Karpatskej Ukrajiny. Zvolil Augustína Vološina za prezidenta Karpatskej Ukrajiny a Juliána Révaya v neprítomnosti za predsedu vlády. V neskorých hodinách toho dňa Vološin zvolal prvé a zároveň posledné zasadnutie vlády. Na zasadnutí bolo rozhodnuté neklásť odpor maďarskej armáde a odovzdať jej moc. Členovia vlády sa potom mali sami rozhodnúť, ako budú postupovať. Augustín Vološin tak fakticky rozpustil vládu Karpatskej Ukrajiny a odcestoval z Chustu.¹¹⁶

Čs. vojenské jednotky organizovane opúšťali územie Podkarpatskej Rusi. Veľkej časti jednotiek sa podarilo dostať na Slovensko a zvyšnej časti sa podarilo pri bojoch s postupujúcou maďarskou armádou prebiť na rumunské územie. Postupujúcim maďarským jednotkám sa popri *sičovcoch* postavili na odpor ozbrojení, ale nevycvičení študenti stredných škôl zo Sevľuše a Chustu, ktorí za toto dobrodružstvo zaplatili životom.¹¹⁷ V neskorých večerných hodinách 18. marca 1939 maďarská armáda ukončila obsadenie územia Podkarpatskej Rusi. Maďarský premiér Pál Teleki tak mohol už 16.

---

¹¹⁵ Pop, I.: *op. cit.*, s. 386-387.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 389.

októbra v maďarskom parlamente prehlásiť, že Karpatská Ukrajina bola obsadená maďarskou brannou mocou v súlade so „želaním karpatsko-ukrajinského ľudu“.¹¹⁸ Maďarskí poslanci premenovali Podkarpatskú Rus/Karpatskú Ukrajinu na *Karpatské teritórium* (*Kárpátaljai terület*), skrátene *Kárpátalja*.

Takto sa teda skončila krátka existencia nezávislej Karpatskej Ukrajiny. Keď konečne boli naplnené sny podkarpatskoruských predstaviteľov o vlastnom štáte, prišiel jeho skorý koniec. Pohroma fakticky začala už vtedy, keď maďarské vojsko začalo okupáciu územia Karpatskej Ukrajiny, ešte pred vyhlásením jej nezávislosti. Hoci sa Augustín Vološin v Chuste a Julián Révay dokonca priamo v Berlíne snažili o získanie nemeckých garancií na ochranu Karpatskej Ukrajiny, bol to práve Berlín, ktorý povolil Budapešti jej obsadenie a anexiu, a týmto rozhodnutím spečatil jej osud. Mnohým bolo vopred jasné, že tento nový malý štátny útvar nemá šancu na prežitie a práve v tom spočívala jeho tragédia.

---

¹¹⁷ Veheš, Mykola Mychajlovyč – Zadorožnyj, Volodymyr Jevhenovyč: *Velyč i trahedija Karpats'koji Ukrajiny*. Užhorod: Patent, 1993, s. 45- 46.

¹¹⁸ Švorc. P. : *op. cit.*, s. 100.

Záver

Podkarpatská Rus patrila v medzivojnovom období do československého štátneho zväzku. O jej pričlenení k novovytvorenej Československej republike sa rozhodli *dohodové* mocnosti na parížskej mierovej konferencii. K tomuto riešeniu sa priklonili predstavitelia víťazných mocností Dohody práve preto, že sa im to javilo ako jediné možné, prijateľné riešenie, ktoré by vyhovovalo nielen ich mocenskopolitickým záujmom, ale aj podkarpatskoruskému ľudu, aj keď na jeho túžby a názory nemuseli brať žiaden ohľad. K tomu, že Podkarpatská Rus sa stala súčasťou ČSR, prispeli aj rusínski emigranti v USA. Práve u nich prevládla orientácia na Československo, keďže nezávislosť Podkarpatskej Rusi bola nereálna. Americkí Rusíni teda súhlasili s pripojením Podkarpatskej Rusi k ČSR a so sľubom čelných českých predstaviteľov, týkajúceho sa budúcej autonómie pokiaľ možno v čo najkratšej možnej dobe. Po pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR bolo potrebné upevniť moc československých úradov na jej území. Hospodárske, sociálne, národnostné a kultúrne pomery boli veľmi zložité. Nebol dostatok pracovných príležitostí, ale na strane druhej ani dostatok kvalifikovaných síl, rusínsku inteligenciu tvorilo v prevažnej miere gréckokatolícke duchovenstvo. Na Podkarpatskej Rusi žilo obyvateľstvo viacerých národností, okrem dominantného rusínskeho obyvateľstva predovšetkým Maďari a Židia. Čo sa týka rusínskeho (slovanského) obyvateľstva, tak sa napriek mnohým ťažkostiam hľadala prijateľná formulácia národnej identity. Časť sa totiž hlásila k Rusom (*Moskaľom*), niektorí k Ukrajincom (*Malorusom*), iní zas k Rusínom (*Rusnakom*) a niektorým to zas bolo úplne ľahostajné a vôbec sa o to nezaujímali.

Mnohí dokonca spájali a stotožňovali svoju etnickú identitu s konfesionálnou (napr. „čo gréckokatolík to *Rusnak*“). Tak sa medzi podkarpatskoruským slovanským obyvateľstvom vykryštalizovali tri smery: ruský (rusofilský), ukrajinský a rusínsky. Ruský a rusínsky smer sa značne prelínali. Ani československá správa na Podkarpatskej Rusi nerozlišovala medzi pojмами „ruský“ a „rusínsky“. Medzi ruským a rusínskym smerom na jednej strane a ukrajinským na strane druhej sa vyvinulo značné nepriateľstvo a rivalita, a len málokedy sa dokázali zjednotiť pre spoločnú vec, keďže nedôvera medzi nimi bola obrovská. Najväčším problémom však bola zaostalosť a bieda, hospodárske a sociálne podmienky boli veľmi ťažké. Čs. vládna garnitúra si uvedomovala hospodársku a vzdelanostnú zaostalosť podkarpatskoruského obyvateľstva a robila, čo bolo v jej silách. Aj preto odkladala realizáciu autonómie na čo možno neskoršiu dobu, pretože sa domnievala, že mnohí podkarpatskoruskí predstavitelia jej nie sú dostatočne lojálni a obávala sa toho, že sú figúrkami v rukách cudzích štátov. Veď poľská a maďarská vláda využívala podkarpatskoruských činiteľov pre svoje záujmy s cieľom mocensky oslabiť Československú republiku a narušiť jej teritoriálnu integritu. Pražská vláda sa zdráhala takmer dve desaťročia zaviesť skutočnú autonómiu zakotvenú v saintgermainskej mierovej zmluve a čs. ústave, pretože poukazovala na neustálu hrozbu iredentizmu rôznych podkarpatskoruských elementov a revizionizmu zo strany susedných voči Československu nepriateľsky naladených krajín. Ústredná vláda nakoniec urobila kroky, ktoré viedli k zavedeniu autonómie Podkarpatskej Rusi a Slovenska, ale bolo to už v čase po *mníchovskom diktáte*, v čase smrteľného nebezpečenstva pre republiku.

V predkladanej diplomovej práci som sa pokúsil zanalyzovať a predostrieť autonómne a štátotvorné snahy podkarpatskoruských predstaviteľov so zameraním na 30. roky 20. storočia so zreteľom na vnútropolitické i zahraničnopolitické aspekty.

Pramene a literatúra

Archívy:

Archiv Kanceláře prezidenta republiky v Prahe (AKPR)

- fond Kancelář prezidenta republiky

Masarykův ústav – Archiv Akademie věd České republiky, Archiv Ústavu T. G. Masaryka v Prahe (MSÚ – A AV ČR, AÚTGM)

- fond TGM - R

- fond Edvard Beneš I

Národní archiv České republiky v Prahe (NAČR)

- fond Předsednictvo ministerské rady

Použitá literatúra:

- 1.) Barnovský, Michal: Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno: Masarykova univerzita, 1997, s. 83-93.
- 2.) Beneš, Edvard: *Řeč o problému podkarpatoruském a jeho vztahu k Československé*

- republice*. Užhorod – Praha: Orbis, 1934.
- 3.) Beneš, Edvard: *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů*. 14 svazek. Praha: Česká expedice, 1996.
  - 4.) Borák, Mečislav: Obrana Podkarpatské Rusi, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno: MU, 1997, s. 165-178.
  - 5.) Danilák, Michal: *Halyc´ki, bukovyns´ki, zakarpats´ki ukrajinci v revoluciji 1848-1849 rokiv*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972.
  - 6.) Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933-1939*. Bratislava: Veda, 1991.
  - 7.) Fano, Štefan: Protičeskoslovenské ostrie poľsko-maďarského zblížovania v rokoch 1934-1936, in: *Slovanský prehľad*, roč. LVI, 1970, č. 5, s. 342-347.
  - 8.) Fano, Štefan: Zakarpatská Ukrajina v politických kalkuláciách susedných štátov v období od Mníchova po marec 1939, in: *Slovanské štúdie XI. História*. Bratislava: Veda, 1971, s. 61-79.
  - 9.) Fano, Štefan: Poľsko a Zakarpatská Ukrajina v prvej polovici 30. rokov, in: *Slovanské štúdie XIV. História*. Bratislava: Veda, 1973, s. 85-106.
  - 10.) Ferenčuhová, Bohumila: Podkarpatská Rus v Spoločnosti národov, in: Švorc, Peter – Harbul'ová, Ľubica – Schwarz, Karl (eds.): *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848-1938*. Prešov: Universum, 2005, s. 198-217.
  - 11.) Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, spoločenskom a kultúrnom živote*. Praha: Paseka, 2004.
  - 12.) Haraksim, Ľudovít: *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: SPN, 1961.
  - 13.) Hodža, Milan: *Federácia v strednej Európe a iné štúdie*. Bratislava: Kalligram, 1997.
  - 14.) Hořec, Jaromír: *Podkarpatská Rus – země neznámá*. Praha: H&H, 1994.
  - 15.) Hořec, Jaromír(ed.): *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha: Česká expedice, 1997.
  - 16.) Hořec, Jaromír (ed.): *Střední Evropa a Podkarpatská Rus*. Praha: Česká expedice, 1997.
  - 17.) Hořec, Jaromír: *První kroky svobody (Podkarpatská Rus – 1918-1920)*. Praha: Česká expedice, 1999.
  - 18.) Hrančák, Ivan et al.: *Narysy istoriji Zakarpatt'a. Tom II (1918-1945)*. Užhorod: Zakarpatt'a, 1995.

- 19.) Kolář et al.: *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938. Kdo byl kdo za první republiky*. Praha: Pražská edice, 1998.
- 20.) Kontler, László: *Dějiny Maďarska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- 21.) Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.): *Obyvatelstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov: Universum, 1997.
- 22.) Kotowski, Albert S.: „Ukrainisches Piemont“? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49/2001, s. 67-95.
- 23.) Koźmiński, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo PAN, 1970.
- 24.) Kredátus, Juraj: Politika II. Poľskej republiky a Karpatská Ukrajina v predvečer vzniku Slovenského štátu, in: Pekár, Martin – Pavlovič, Richard (eds.): *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov: FF PU, Universum, 2007, s. 379 - 401.
- 25.) Krempa, Ivan: Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu, in: *Československý časopis historický*, roč. 26, 1978, č. 5, s. 713-739.
- 26.) Krofta, Kamil: *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha: Česká expedice, 1995.
- 27.) Kvaček, Robert: Milan Hodža jako premiér (Glosy k prvnímu vládnímu období 1935-1937), in: *Milan Hodža – štátnik a politik*. Bratislava: Veda, 1994, s. 114-121.
- 28.) Lukeš, František: *Podivný mír*. Praha: Svoboda, 1968.
- 29.) Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus' 1848 -1948*. London – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1978.
- 30.) Magocsi, Paul Robert: *The Carpatho-Rusyn Americans*. New York – Philadelphia: Chelsea House Publishers, 1989.
- 31.) Magocsi, Paul Robert: *Rusíni a jejich vlast*. Praha: Česká expedice, 1996.
- 32.) Magocsi, Paul Robert: *Of the Making of Nationalities There is No End. Vol. One. Carpatho-Rusyns in Europe and North America*. New York: Columbia University Press, 1999.
- 33.) Magocsi, Paul Robert: *Of the Making of Nationalities There is No End. Vol. Two. Speeches, Debates, Bibliographic Works*. New York: Columbia University Press, 1999.
- 34.) Magocsi, Paul Robert: *Národ znikadiaľ: ilustrovaná história karpatských Rusínov*. Prešov: Rusín a Ľudové noviny, 2007.

- 35.) Masaryk, Tomáš Garrigue: *Česká otázka. Naše nynější krize*. Praha: Svoboda, 1997.
- 36.) Mosný, Peter: Vývoj právnej úpravy autonómneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmníchovskej Československej republike, in: *Nové obzory 30. Spoločensko-vedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, s. 31- 49.
- 37.) Mosný, Peter: *Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2001.
- 38.) Mušinka, Mikuláš (ed.): *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919-1939)*. Prešov: FF PU, 2000.
- 39.) Mušynka, Mykola: *Lycar voli. Žitt'a i polityčno-hromads'ka dijaľnist' Stepana Kločuraka*. Užhorod: Patent, 1995.
- 40.) Nolč, Jiří: *Čeští a slovenští prezidenti*. Brno: CP Books, 2005.
- 41.) Pačovs'kyj, Vasyľ: *Sribna zemľa. Tysjačolitt'a Karpats'koji Ukrajiny*. Užhorod: Zakarpatt'a, 1993.
- 42.) Pejša, Robert: Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech Československé republiky 1919-1921, in: *Moderní dějiny 14. Sborník k dejinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2006, s. 125-178.
- 43.) Pop, Ivan: *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha: Libri, 2005.
- 44.) Pop, Ivan: *Podkarpatská Rus*. Praha: Libri, 2005.
- 45.) Pop, Ivan: *Podkarpatská Rus – osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008.
- 46.) Rataj, Jan: *O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v Druhé republice 1938-1939*. Praha: Karolinum, 1997.
- 47.) Sopoliga, Miroslav et al.: *Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku 19*. Bratislava – Prešov: SPN, 1994.
- 48.) Sterčo, Petro: *Karpato-Ukrajins'ka deržava. Do istoriji vyzvol'noji boroťby karpats'kych ukrajinciv u 1919-1939 rokach*. Ľviv: Atlas, 1994.
- 49.) Suško, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939, in: *Československý časopis historický*, roč. 21, 1973, č. 2, s. 161-197.
- 50.) Suško, Ladislav: Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938, in: *Nové obzory 15. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 33-59.
- 51.) Suško, Ladislav: Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníchovskej – druhej

- ČSR, in: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno: MU, 1997, s. 145-163.
- 52.) Švorc, Peter: *Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Prešov: Universum, 1996.
- 53.) Švorc, Peter – Danilák, Michal – Heppner, Harald (eds.): *Veľká politika a malé regióny. Malé regióny vo veľkej politike, veľká politika v malých regiónoch. Karpat-
ský priestor v medzivojnovom období (1918-1939)*. Prešov–Graz: Universum, 2002.
- 54.) Švorc, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzi-
vojnovom období (1919-1939)*. Prešov: Universum, 2003.
- 55.) Švorc, Peter: *Zakletá krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha: Nakladatelství
Lidové noviny, 2007.
- 56.) Táborický, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha: Mladá fron-
ta, 1993.
- 57.) Vanat, Ivan: *Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. Knyha perša
(1918-1938)*. Bratislava – Prešov: SPN, 1979.
- 58.) Veheš, Mykola Mychajlovyč – Zadorožnyj, Volodymyr Jevhenovyč: *Velyč i trahe-
dija Karpats'koji Ukrajiny*. Užhorod: Patent, 1993.